Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 8 (10605) | 1978 чылдың январь 10, вторник | 1925 чылда үндезилеттингеН | Өртээ 2 кеп.

ДААНДЫРЫП ТУРАР

Үнген чаа чыл бистерге, совет башкыларга, чаа-чаа сорулгаларны салып, перспективаларны айтып турары-биле онзагай. СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели школа амыдыралынга хамаарышкан чугула доктаалдарны хүлээп алган. «Нинти билиг школаларының өренникчилериниң кижизидилгези болгаш оларны күш-ажылга белеткээри улам экижидер хемчеглер дугайында» доктаалды эрткеп чылдың төнчүзүнде хүлээп алган. Ында школаның амыдырал-биле харылзаазын улам быжыглаарын, өренникчилериниң күш-ажылчы белеткелин болгаш кижизидилгезин улам сайзырадыр хемчеглерни айыткан. Школаның сорулгазы чүл дээрге доозукчулар ханы бижыг билиглерлиг болбушаан, улус ажыл-агыйының кайы бир адырынга ажылдаарынга, ол ышкаш профессияны медереттин-биле шилип алырынга бүрүн белеткеттинген болурун чедип алыры.

Чыргаланды ортумак школазының башкылар коллективи чаа доктаал-биле таныжып, ону амыдыралга боттандырар дээш бүгү күштү салып ажылдаар сорулгалыг бис. Үстүнде айтырыгларны амыдыралга боттандырарынга хамаарыштыр тодаргай хемчеглерни ажылдап кылырывыс чугаажок. Бистер, башкылар, амыдырал-биле деңге базын, партия болгаш чазактың школа дугайында, аныяк салгакчыларны амыдыралга болгаш күш-ажылга белеткээр дугайында сагыш салыышкынынга сеткил ханып, улам соруктуг ажылдаар бис.

Чаа чылдың эгезинде база бир доктаал хүлээп алынган. Нинти билиг школаларының өренникчилериниге өөредилге номнарын халас бээр дугайында ССРЭ-ниң чаа Конституциязында айыткан чүүлү амыдыралга боттандырып эгелээрин ында айтып турар. Өөредилге номнарын халас бээрин чуртка боттандырып эгелээри улуг ужур-дузалыг боор турар. Ол бистиң чуртувуска бүгү-нинти ыяап-ла ортумак өөредилгени боттандырарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуушаан, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды улам сайзырангайжыдарынга идиг болур. Бо доктаалды башкылар, ада-иелер, хөй-нинти улуг сонгургал-биле номчуп, таныжып, төрээн партиязынга өөрүп четтиргенин илередип турар.

А. МАСКЫР,
РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

Тес-Хем район.

Негелделерге дүүштүр

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоску чыыжының ээлчег чок чедиги сессиязында бистиң чуртувустун чаа Конституциязын хүлээп алган. Ынчангаш СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтин чугаалааны-биле алырга, ооң үүл бүрүзү, ооң дүрүм бүрүзү бүгү күрүне органнарының, бүгү албан-дужаалдыг кижилериниң, бүгү совет хамаатыларның чер бүрүзүнге болгаш хүн бүрү ажыл-чорудулгазының амыдыралчы практиказынга долу хире-чергезибиле кирер дээни ол-дур.

Шынап-ла ол хүнден, 1977 чылдың октябрь 7-ден, эгелээш чаа Үндезин Хоойлунуң негелдезин ёзугаар чурттап, ажылдап, өөренип эгелээн бис. Чаа Конституция, бүгү чуртта ышкаш, Тыванын ажылчы чонунуң политиктиг база күш-ажылчы хей-аъдын хайныктырган. Бүдүн-бүдүн коллективтер, тус-тус кижилер Конституцияга алдар кылдыр бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгылап, онгу беш чылдың ийиги чылын күш-ажылчы чедиишкиннер-биле демдеглээннер.

Конституция совет хамаатыларынга чүгле калбак эргелерни магадылаан эвес, а ыдыктыг хүлээлгелерни база даандырган. Күрүнениң экономиктиг күчүзүн быжыглаар, планнарны ыяап-ла күүседири кандыг-даа бүдүрүлге черлериниң, күш-ажылчы коллективтериниң, аңгы-аңгы ажылчын база албан-дужаалдыг кижилериниң дорт хүлээлгези, оларның амыдыралының хоойлузу болур. Моон херек кырында боттанып турарының чижектери бисте кайы хөй. Беш чылдың ийиги чылының даалгаларын 45 бүдүрүлге, тудуг болгаш транспорт организациялары, садыг база амыдырал хандырылга черлери, 158 цехтер болгаш участоктар, 39 бригадалар хуусаа бетинде күүседипкен. Күрүнеге сүт садарының талазы-биле беш чылдың ийиги чылының планнарын — 31, дуктүүн — 20, эъттиин — 6 совхозтар хуусаа бетинде күүсеткен. 29 ферма болгаш бригада продукция бүдүрериниң планнарын ажыр кылган.

Хойжулар Ооржак Датпаа, Иван Сафонов, Сат Байыр-оол, Монгуш Дырыштак, Ондар Аяк-Хээ; саанчылар Кара-Сал Таан, Куулар Чылбак, Кара-Сал Бакаан; ивижилер Чамдыгыр Санаа, Нина Ак; бызаа ажаакчылары Екатерина Евдокимова, Анна Болат; куш ажаакчылары Павел Шалунов, Монгуш Нурзат; тудугжулар Михаил Шиповаленко, Валя Борбак-оол болгаш өске-даа чүс-чүс мурнакчылар Төрээн чурттуң күчү-шыдалын улам ыңай быжыглаар дээш, ак сеткилдиг ажылдап чоруурлар. Олар кады ажылдап турар эш-өөрүнге үлегер-чижек болуп, социалистиг өнчүнү камнаарынга база быжыглаарынга боттарының үлүүн киириштирип турар.

Ынчалзажок план күүсетпейн турар бүдүрүлгелер, хожудап келген коллективтер, тус-тус кижилер бисте ам-даа эвээш эвес.

Эргелерни болгаш хосталгаларны боттандырары хамааты кижиниң бодунуң хүлээлгелерин күүседиринден чарылбас холбаалыг деп Конституцияның 59-ку үүлүнде айыткан. Ынчангаш партия, күрүне болгаш хөй-нинти организациялары, хамааты кижи бүрүзү, бодунуң эргелерин болгаш хосталгаларын эки медерел билзин дээш, оларны херек кырында ажыглаарының аргаларын база методтарын тодарадып алзын дээш, кижи бүрүзү политиктиг, бедик культуралыг болзун дээш бүгү талалыг тайылбыр ажылын улам ханыладыр апаар. Хамааты кижи бүрүзү бодунуң эргелерин болгаш хосталгаларын коммунизм тургузуушкунунуң эрге-ажыктарынга дүүштүр ажыглап, бодунуң хамааты хүлээлгелерин ыяк күүседир ужурлуг. ■

Үндезин Хоойлуда магадылаан хамаатыларның эргелери болгаш хосталгалары совет нинтилелдиң ёзулуг демократчызын херечилеп турар. Ажылчы чоннуң калбак массаларынга ол хире долу эргелерни база хосталгаларны чүгле сайзыраңгай социалистиг нинтилел хандырган. Ынчангаш хамааты бүрүзү оларны долузу-биле ажыглап өөренири кончуг чугула.

Конституцияның төлевилелин чугаалажып турда, дыка хөй санал-оналдар, эдилгелер, чазалгалар, немелделер киргилээн. Оларны Үндезин Хоойлуда киирген болгаш өөренип көрген. Ынчаарга күрүне, хөй-нинти, ажыл-агый органнарының ажылында четпестерге хамаарыштыр айыткан саналдар, шүгүмчүлелдер канчаар күүсеттинип турарын партия организациялары контрольдаар, а хамааты бүрүзү ол четпестерни эдип аар дээш, моон соңгаардаа сагыш салыр ужурлуг.

Бистиң партиявыс ажыл-агыйжы эвес чорукка, корум-чурум үрээшкиннеринге удур демиселге улуг кичээнгейни салып келген. Үндезин Хоойлунуң тодаргай негелделеринге даянып алгаш, шак ындыг четпестерни болдурбас дээш моон соңгаар доктаамал туруштуг болгаш үре-түннелдиг ажылдаар апаар бис.

Чаа Конституцияның бедик негелделеринге дүүштүр ажылдаары болгаш чурттаары бүгү күрүне органнарының, бүгү албан-дужаалдыг кижилернин, бүгү совет хамаатыларын харыысалгазын улам бедидер, онгу беш чылдың планнарын хуусаа бетинде күүседиринге, партияның XXV съездизинин шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга улуг ужур-дузалыг болур.

КЫШТАГЛААШКЫН — шалыгны ажыл-ишки

«Найырал» совхозтуң Саргалда хойжу бригадазы мал кыштаглаашкынынга багай эвес белеткенген. Кыштаглардың кажаа-хораазын чогуур үезинде септеп чылыглаан, чаш хураганнар турар чылыг кажааларны кылгылаан. Кыштаг бүрүзүнде 4-тен 8 тонна чедир сигенни аппарып дүжүрген. Ынчангаш кыштаглаашкын эки эртип турар.

Ам бригадада хойнуң массалыг ооллаашкыны эгелээн. Чаш хураганнарны менди камгалап доруктурар дээш хойжуларны сакманщиктер-биле четчир кылдыр хандырган.

Хойжулар айыткан хүнеринде бригада товунун кызылбулуңга чыглып кээн, зооветөөредилгенин кичээлинге өөренип турар. Малды ажаарының, чемгерериниң болгаш аарыглар-биле демиселди чорударының дугайында ажыктыг лекцияларны зоотехник Александр Алаш болгаш мал эмчиси Александр Кара-Сал олар номчуп турар. Зооветөөредилгениң кичээлдеринге билин алган чүүлдер хойжуларның чедиишкиниг ажылдаарынга, бедик көргүзүглерни чедип алырынга дузалап турар.

Бригаданың хойжулары онгу беш чылдың үшкү чылын чедиишкиниг эрттирер дээш, эрес-шудургу ажылдап турар. Олар мал ажылының мастерлеринге эш Л. И. Брежневтиң чагаазын база «1977—1978 чылдарның кышкы үезинде малды болгаш ооң чаш төлүн менди кадагалаарын хандырар дээш, Тыва АССР-ниң мал ажылдакчыларының социалистиг чарыжының дугайында» СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалын хойжулар моон мурнунда танышып көргеш, эрт[illegible] боттарының ажыг[illegible]нчеттерин тодаргай анализтеп, ажыглаттынмаан курлавырларны, бар болдунар аргаларны тодаргайлаан.

Чоокта чаа Саргал бригадазының хойжуларының хуралы болуп эрткен. Аңаа бо чылда канчаар ажылдаарын тодаргай чугаалашкан, бригада нинтизи-биле база тус-тус малчынар социалистиг хүлээлгелерни алган 1978 чылда бригада төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураганны менди доруктурар, бодуун-дуктуг хой бүрүзүнден 2,3 кг дуктуг кыргын алыр деп шиитпирлээн. 1977 чылда бригада төрүүр чүс хойдан 77 хураган алганынга деңнээрге, бо чылдагы хүлээлге бедик болуп турар. Ынчалзажок ону-даа ажыр күүседип болурунуң аргалары бар. Чижээ, бригадада партия бөлүүнүң организаторчызы Сат Очур-оол эрткен чылын төрүүр чүс хойдан-на 92 хураганны менди доруктурган, хой бүрүзүнден 2,4 килограмм дуктуг кыргын алган, а бригадада чамдык хойжулар ол көргүзүгүнүң чартыынга безин чедирбээн. Ажыглаттынмаан курлавыр ол-дур. Хойжу бүрүзү-ле мурнакчылар-биле деңнежир болза, социалистиг хүлээлгени ыракта ажыгын болур.

Мурнакчы малчын Сат Очур-оол чаа чылда чүс хойга онааштыр 100 хураганны, хой бүрүзүнден 2,6 килограмм дуктуг, коммунист Маскыр-оол Дукар-оол чүс хойдан 102 хураганны, хой санындан 2,6 килограмм дуктуг алырын хүлээн.геннер.

Бригаданың хойжулары эрткен юбилейлиг чылдың чарыжынын сорук киришкинин хевээр арттырар, ооң күжениишкинин кошкатпас деп шиитпирлээн.

К. ХЕРТЕК.

КҮЖЕНИИШКИННИ КОШКАТПАС

Кызылдың чүк соортүр № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи юбилейлиг чылды чедиишкиниг доосказ, бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган. АТБ-ниң хой-хөй мурнакчы чолаачылары 1978 чылдың үлүүн эрткен чылынна эгелээн, а чамдыктары—бо чылдың планныг онаалдаларын доозупканнар.

Пётр Николаевич Мячин—автобүдүрүлгенин мурнакчы чолаачыларының бирээзи. Бо коллективке ол 1966 чылда ажылдап келген. Ооң чолаачы ажылының етажы—32 чыл. Бо үеним дургузунда улус ажылагыйының чеже тонна чүлүүн ол соорткен, чеже аныяк кижини чолаачының мергежилинге өөредип, дадыктырган! Ынчангаш Пётр Николаевичиин үүгле № 3 автобүдүрүлгеде эвес, а республиканың автоажыл-агыйларында хөй-хөй чолаачылар «Башкывыс» деп хүндүлеп адаары таварылга эвес.

Онгу беш чылдың үшкү чылының планныг онаалдаларын ССРЭ-ниң чаа Конституциязының бир чыл болур өөнда— Октябрь 7-де, күүседир дээн Москваның үлетпүр бүдүрүлгелериниң эгелээшкинин, Тыванын мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективериниң ону деткээнин Пётр Николаевич сеткил хаамышкын-биле чугаалап, 1978 чылдың планныг онаалдаларын чаетын баштайгы айларында доозарын хүлээнген. Ол — беш чылдарның доктаамал шалыпчызы.

М. КАЛЧАН.

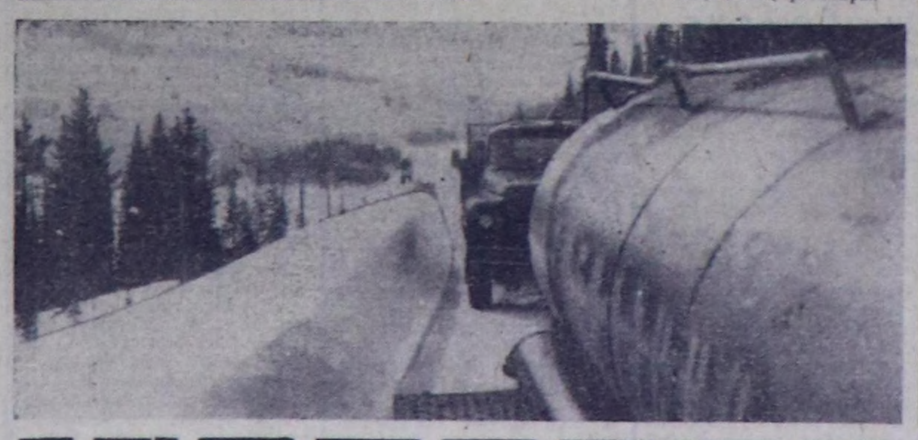

ЧУРУКТАРДА: П. Н. Мячин; Ус оруунда.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотолары.

«РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ МАШИНА КЫЛЫКЧЫЗЫ» ХҮНДҮЛҮГ АТТЫ ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

1. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты тургузар.

2. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылынчызы» хүндүлүг атты тургузар дугайында дүрүмүү бадылаар (капсырган).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ЯСНОВ.
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва. 1978 чылдың январь 6.

«РСФСР-НИҢ АЛДАРЛЫГ МАШИНА КЫЛЫКЧЫЗЫ» ХҮНДҮЛҮГ АТ ДУГАЙЫНДА ДҮРҮМ

1. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты:

Автомобиль үлетпүрүнүң министерствозунуң, Ужар үүл үлетпүрүнүң министерствозунуң, Машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Нинти машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Камгалал үлетпүрүнүң министерствозунуң, Судно тудуушкунунуң министерствозунуң, Ортумак машина тудуушкунунуң, Прибор тудуушкунунуң, автоматчыдылганың болгаш башкарылганың системазының чепсек-керекселдериниң министерствозунуң, Харылзаа чепсек-керекселдериниң министерствозунуң, Радио үлетпүрүнүң министерствозунуң, Электрон үлетпүрүнүң министерствозунуң, Мал ажылынга болгаш мал чемин бүдүреринге машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Чиик болгаш азышчем үлетпүрүнге база амыдырал приборларынга машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Станок тудуушкунунуң болгаш инструмент үлетпүрүнүң министерствозунуң, Тудуг, орук болгаш коммунал машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Трактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Аар болгаш транспорт машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Химия болгаш нефть машина тудуушкунунуң министерствозунуң, Электротехниктиг машина тудуушкунунуң министерствозунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Стандарттар Күрүне комитединиң бүдүрүлге черлериниң, катты-жыышкынларының, эртемшинчилел, технологтуг, төлевилел-конструктор, өске-даа организацияларының болгаш төп аппараттарының кол профессияларын бедик мергежилдиг ажылчыларына, мастерлеринге, инженер-техниктиг болгаш эртем ажылдакчыларына, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң оон-даа өске министерстволарының болгаш ведомстволарының машина тудуушкунунуң талазы-биле цехтериниң, бүдүрүлге черлериниң база организацияларның эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин нептедириниң үндезининге машина тудуушкунуң хөгжүдеринге улуг ачы-хавыналыг болгаш улуг салыышкынны киргеп, шынарның дээди категориязының негелделеринге дүгжүп турар машиналарның база дерилгелерин чаа хевирлерин тургузарына, бүдүрүлге онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге, продукцияның шынарын экижидеринге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш бүдүрүлгениң ажыктын бедиринге, а ол ышкаш машина тудуушкунунуң бүдүрүлге черлеринде стандартизацияны болгаш метрологияны экижидериниң хөрөөнге улуг чедиишкиннерни чедип алган кол профессияларның ажылчыннарына, мастерлеринге, инженер-техниктиг болгаш эртем ажылдакчыларына тыпсыр.

«РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты машина тудуушкунунга 15 чылдан эвээш эвес үе дургузунда ажылдап келген кол профессияларның бедик мергежилдиг ажылчыннарына болгаш мастерлерге база ол ажылга 20 чылдан эвээш эвес ажылдап келген инженер-техниктиг болгаш эртем ажылдакчыларына тыпсыр.

2. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты оларның эргелеп башкарылгаазында машина тудуушкунунуң бүдүрүлге, албан черлери болгаш организациялары туруп турар ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының саналдан киирип келгениниг-биле РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму тыпсыр.

3. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты тывыскан кижилерге РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң бижиин тыпсыр.

4. «РСФСР-ниң алдарлыг машина кылыкчызы» хүндүлүг атты казырым үүгле РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чорудуп болур.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

МУРНАКЧЫЛАРГА—ШАҢНАЛ

Онгу беш чылдың ийиги чылы—1977 чылда республиканың совхозтарынга көдээ ажыл-агый техниказын ажылаарын болгаш кадагалаарын эң эки организастаары дээш конкурсту чарлаан турганы билдингир. Чоокта чаа Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профсоюзилелиниң область комитединиң президиуму болгаш республиканың көдээ ажыл-агыйының эртем-техниктиг нинтилелиниң баштаар чери конкурс-корулденің түңнелдерин чугаалажын көргеш. Конкурс-корулденің негелделдери бүү-де ажыл-агыйларның удуртукчуларынга, специалистеринге болгаш механизаторларынга билдингир турган. Ынчангаш аңаа киржип, эки түңнелдерни чедип алыр ажыл чер болганынга калбарган.

Техниканы республиканың районнарында кадагалап турары чогуур күрстандарттың негелдезинге бүрүү-биле дүүшпейн турар болганда, районнар аразында бир дутаар черни тывысказын конкурс-корулденің түңнелдериниң дугайында доктаалда айтып турар.

Районнардан ийиги черни **Чоон-Хемчик районнуң көдээ ажыл-агый эргелелинге тыпсыр дээн.** Ынчангаш ол эргелелге Хүндүлел бижикти болгаш 200 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр. Эргелелдиң удуртукчуларынга болгаш специалистеринге база-ла акша шаңналдарын тыпсыр.

Совхозтардан бирги черни Барыын-Хемчик районнуң «Шекпээр» совхозу алган. Бо ажыл-агыйга база-ла Хүндүлел бижикти болгаш 500 рубль түңнүг акша шаңналын тыпсыр. Совхозтуң машина-техниказын ажыглаарын, кадагалаарын эки организастаар, бо талазы-биле улуг ажылдарны чорутканы дээш ол "совхозтуң директору Ш. Д. Ооржакка 100, кол инженери Д. Д. Сарыт-ларга—200, машина кадагалаар черниң эргелекчизи О. Саанга—100, кол бухгалтер З. Г. Грязевага—150, кол экономист С. М. Ооржакка—50, рабочком даргазы В. Г. Ооржакка—100 рубль акша шаңналдарын тывыскан. Ол бүгү-биле кады 1978 чылдың фондузундан «Шекпээр» совхозка УАЗ-469 чиик автомобильди болгаш ГОСНИТИ-2 дээр тускай автомашинаны база тускайлап бээр.

1977 чылда көдээ ажыл-агый машиналарын ажыглаарын, ажаап-кадагалаарын организастаарының талазы-биле чедиишкиниг ажылы дээш республиканың элээн хой ажыл-агыйларының удуртукчуларын, специалистерин шаңнаан. Оларның аразында «Тээли», «Хемчик», «Тыва», «Октябрь 30 чылы», «Улуг Октябрь», «Тес-Хем», «Сукпак», «Көк-Тей», «Кызыл тараачын» совхозтарның кол инженерлери база бар.

Конкурска идеркейлиг киришкени дээш «Тес-Хем», «Суклак», «Хадыг», «Көк-Тей» совхозтарга чиик азы тускай автомобильдерни тускайлаан.

Көдээ ажыл-агый машиналарын ажыглаарын, кадагалаарын эки-жидер талазы-биле районнарга эрткен конкурс-корулдерниң тиилекчилериниге тыпсыры-биле бо чылдың фондузундан ийи чиик болгаш алды чүк автомобильдерни, дугуйлуг тос тракторларны тускайлаан.

Шаңналга киржип, демдеглеткен ажыл-агыйларда техниканы амыы үеде күрстандарт негелделерин ёзугаар кышкы кадагалалда тургускан. Корүлде үезинде машина-трактор парыгының кылган ажылдарының хемчээли улгаткан, кыыр-чаар материалдарның камналгазы көвүдээн, оларны сеп-сеп-селириниң чарыгдалдары эвээжээн, ажылдаар хуусаалы узаан деп конкурс-корүлде түңнелдериниң дугайында доктаалда айыткан.

Ынчалза-даа көдээ ажыл-агый машиналарын ажыглап, кадагалап турарында дыка хөй четпестер илереттинген. Ылаңгын бо талазы-биле ажылды организастаарында улуг четпестер бар. Таңды, Бай-Тайга, Тес-Хем, Кызыл, Чоон-Хемчик болгаш өске-даа районнарда чамдык ажыл-агыйлар машина-техниканы багай кадагалап турар. Ооң түңнелинде машина-техника эрте-ле үрелип, сандан үүп турар. Чижээ, Бай-Тайга, Өвүр, Чоон-Хемчик районнарда көдээ ажыл-агый машиналарын үндүр бижириниң хуузу улуг. «Бай-Тал», «Мурнакчы», «Чаа орук» болгаш өске-даа совхозтарда машина-техника хайгаралы болгаш кадагалалы чогуур деңнелге чедир тургустунмаан.

Республиканың ажыл-агыйларына машина-техниканы ажыглаарын, кадагалаарын чогуур негелдете чедир организастан, боттуг хемчеглерни моон-даа соңгаар дарын ап чорударын совхозтар директорларына, тускай эртемниглерге доктаал дагзын турар.

(Бистиң корр.).

СОҢГУКЧУЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин-биле соңгукчуларның ужуражыышкыны Тээлиниң Культура бажыңында болуп эрткен.

Ужуражыышкынны улус депутаттарының Бай-Тайга район Совединиң күүскомунуң даргазы И. У. Успун ажыткан.

СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары Д. С. Данзын-оол юбилейлиг чылда күрүне планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле районнуң күш-ажылчы коллективтериниң ажылының дугайын чугаалаан. Райпонуң, коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезиниң, «Тыва септелге тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң коллективтери боттарының мурнунга салдынган сорулгазын чедишкиниг күүсеткен. 1977 чылда районуң ажылчы чоннарынга 5541 муң рубльдиң янзы-бүрү бараанларын, ооң иштинде пландан ажыр 26 муң рубльдиң бараанын саткан. Чонга барык-ла 3000 рубльдиң янзы-бүрү ачы-дузазын чедирген. Бүдүрүлгениң болгаш культура амыдыралдың чамдык объектилерин тудуп, ажыглалга киргген. Совхозтарның сүт-бараан фермаларының коллективтери сүт бүдүрериниң чыл планын 8,1 хуу ажыр күүсеткен болгаш пландан ажыр күрүнеге 373 центнерни саткан. Эрткен чылын ооң мурнунда чылдынга бодаарга бызаалар хой алдынган.

Д. С. Данзын-оол ол ышкаш үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң планнарын күүседир талазы-биле күш-ажылчы коллективтериниң ажылында четпестерге доктаал база онгу беш чылдың үшкү чылының соңгаларының дугайын чугаалаан.

Ужуражыышкынга сентелге-тудуг участогунуң начальниги Х. С. Ондар, Тээли оргумак школазының башкызы Е. К. Күжүгет, «Тээли» совхозтуң Наймырал салбырының эргелекчизи М. Ч. Самдан, район эмнелгезиниң кол эмчизиниң оралакчызы О. Б. Саая, райпо баштаар черниң даргазы Ч. С. Чочак үүе чугаалаан.

Г. Ч. Ширшин үүе чугаалаан, ону чыылганнар чыыдыбыле уткаан. СЭКП-ниң XXV съездизинин шиитпирлерин күүседир, экономиканы болгаш культураны хөгжүдериниң планнарын боттандырар, ажылчы чоннарының материалдыг чаагай байдалын бедидер талазы-биле республиканың бүдүрүлгелериниң ажыл-агыйларының болгаш коллективтериниң ажылының дугайын база онгу беш чылда болгаш ооң дараазында чылдарда Тыва АССР-ниң перспективтиг хөгжүлдезиниң дугайын ол тодаргай чугаалаан.

Ооң ынай Г. Ч. Ширшин СЭКП ТК-ның декабрь (1977 чыл) Пленумунуң шиитпирлериниг үүгүлүг-биле СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айтыышкынаарны күүседир талазы-биле районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының соңгуулаарынга доктааган, а ол ышкаш 1978 чылда күрүне планнарының база ону боттандырар аргаларының дугайын чугаалаан.

Түңнелинде Г. Ч. Ширшин мал кыштаглаашкынын хүр-чаагай эрттиреринин, часны хову ажылдарынга белеткениринин, ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезин күштелдиреринин, күш-ажылдың болгаш хөй-нинтиниң сагылга-чурумун бижиларының айтырыгларынга доктааган.

Г. Ч. Ширшин-биле соңгукчуларның ужуражыышкыннары ол ышкаш Кызыл-Даг-та, Бай-Талга база Шуйга болуп эрткилээн.

МЕРГЕЖИЛ БЕДИДЕРИ — ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

«Совхозтарның болгаш колхозтарның удуртукчу кадрларын база специалистерин белеткәәр болгаш оларның мергежилин бедидер талазы-биле көдәә ажыл-агый органнарының ажылының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы үнгенден бәәр үш чыл ажып турар. СЭКП Тыва өбкомунун 1974 чылдың декабрьда пленумунга удуртукчуларның болгаш специалистерин белеткелинин база мергежилин бедидерининг 1980 чылга чедир онаалдаларын бадылаан.

Бо чугула ажылдың амгы үеде байдалын маңаа көрәәлиңер.

РСФСР-ниң Көдәә ажыл-агый министерствозунун план-графигин әзугаар мергежил бедидерининг факультеттеринче болгаш школаларынче чылдын-на 300 кижини чорудар ужурлуг бис. Тоску беш чылда 890, онгу беш чылдың ийи чылында 476 кижи аная барын өөренген. Москваның институттары болгаш академиялары, Ленинградтың, Казаньның, Алтайның, Иркутскинин, Краснодарскинин, Омскинин, Новочеркасскинин, Новосибирскинин, Волгоградтың болгаш өске-даа хоорайларның көдәә ажыл-агый институттары бистин ажыл-агыйларывыстың удуртукчуларывын болгаш специалистерининг билиин, мергежилин бедидерининге дузалап турар. Ол өөредилге черлери барык-ла бүгү түскай эртемнер талазы-биле бир айдан үш.ай чедир өөредип турар.

Ортумак звенонун удуртукчуларын болгаш специалистерин, чылдын-на 200 кижини өөредир мергежил бедидерининг Тывада школазындан аңгыда, эргелеп башкарарының Рыбинскиде школазынче, Картофель ажылының эртем-шинчилел институдунче, Мал ажылының бүгү-эвилел институдунче, дуктун баштайгы болбаазыралыгазының Казань фабрикасынче, Приморьеде, Ленинград чанында, Воронежте билиг бедидер школаларже болгаш өске-даа черлерже өөредип чорудун турар бис.

1975 чылдан эгелөөш, райкүүсомнарның көдәә ажыл-агый эргеделдерининг начальниктерин көдәә ажыл-агыйны эргелеп башкарарының Москвада бүгү-эвилел школазынга белеткеп турар. Анаа беш кижи мергежилин бедиткен. Амгы үеде ан-даа чеди кижи ыныг белеткелди эртпәән турбуже, Бүгү-эвилел школазынче эткен чылын ийи кижи чорудар план күүсеттинмәән.

Совхоз директорларының мергежилин бедидеринде байдал өөн-даа варын. Сөөлгү үш чылда совхозтар удуртукчуларының үгле 14 хуузу билиин бедидип өөренген. Бай-Тайга, Монгун-Тайга районнарның совхозтарының директорларындан чангыс-даа кижи сөөлгү ийи чылда курстарга барбаан. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районнардан үгле 1-1 кижи өөренген келген. Кызыл районнуң ажыл-агыйларының удуртукчуларын чылдын-на өөредилгеже чорутпайн турар. Таңды, Бии-Хем, Тес-Хем, Эрзин районнардан санныг-ла директорлар билиин бедиткен. РСФСР-ниң Көдәә ажыл-агый министерствозунун билиг бедидер курстарынче совхозтар директорларын чорудар талазы-биле план-график чылдын-на күүсеттинмейн турар. А директорларын 53-ле хуузу көдәә ажыл-агый талазы-биле түскай дәәди эртемниг, дыка хөй эштер үгле 2—3 чыл ажылдан турар, оон ангыдыр бүгү директорларның 9 хуузу практиктер болгай. Көдәә ажыл-агыйның амгы үеде көгүдеги удуртукчулардан бүдүрүлгени бүгү талазы-биле хандыр билирин, эргелеп башкарының арга-методтарын сайырангайжыдарын негеп турар. Инчангаш ажыл-агыйларның удуртукчуларын, специалистерин белеткәәриниң чугулазы билдингир.

Чыл санында бистер ажыл-агый удуртукчуларындан болгаш специалистерден 130—150 кижини мал, чер ажылының бригадирлериндеи, ферма эргелекчилериндеи 60 кижини билиг бедидер курстарже өөредип чорудар ужурлуг бис. Инчалза-даа 1976-даа, 1977-даа чылда ол планнар күүсеттинмәән. Эн ылаңгыя ортумак звенонун удуртукчуларының болгаш специалистерининг билиин бедидер айтырыг болур-чогуур-биле шинтирлеттинмейн турар.

Тоску беш чылда мергежил бедидерининг Тывада школазынга үгле 33 агроном, 9 зоотехник, 52 техник-механик, 8 тудугжу болгаш 90 бухгалтер өөренген, өскәәр чугаалаарга, ажыл-агый бүрүзүнге бир чылда дөңгүп-ле 0,1 үстүнде адаан специалистер онаажыр. Монгун-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем, Кызыл районнарның ажыл-агыйларындан көнчүг эвәәш специалистерни өөредип чоруткан. Ол беш чыл дургузунда «Карл-Хөл», «Дөн-Терезин», «Совет Тыва», «Х Улуг хурал», «Чаа орук» совхозтардан үгле 1—2 кижилер курстарга барып, билиин бедиткен.

Чер, мал ажылының бригадирлериндеи ол-ла уе иштинде үгле 114 кижи өөренип алыр аргалыг болган.

Онгу беш чылдың баштайгы ийи чылында байдал база эжиживәән. 1976 чылда курстарга өөренир ужурлуг 274 кижиден үгле 157 кижи, эткен чылын 250-деп 215 кижи билиин бедиткен. 1977 чылда зоотехниктерниң мергежилин бедидери курстарның кичәәлдери шуут үзүлген. Эрзин, Өвүр районнарның ажыл-агыйлары мал ажылының бригадирлерин, Эрзин болгаш Каа-Хем районнар хову ажылының бригадирлерин өөредип чорутпаан. Мергежил бедидерининг Тывада школазынга «Кызыл тараачын», «Дөн-Терезин», «Көк-Тей», «Ленинчи орук», «Улуг Октябрь» совхозтар ортумак звенонун чангыс-даа удуртукчузун, специализин эткен чылын өөретпәән. А «Тере-Хөл», «Тинлелге», «Сукпак», «О-Шынаа», «Халын», «Кызыл Тук» совхозтардан үгле 1-1 кижи келген.

Бо бүгүдеп алган көөрге, көдәә ажылгыйының үстүкү-даа, ортумак-даа звенозунун удуртукчуларын, специалистерин белеткәәр ажыл бистин республикада көнчүг дүвүренчиг байдалда турып турар. Кижилерни үгле өөредип чорутпайн турарын дөп айтырыгга чамдык райкүүсекомнарның көдәә ажыл-агый эргеделдериндеп көлдуунда домей харыларны алыр: ажыл-агыйда, сезонуг ажылдарда бергелөөшкиннер үезинде кижилерни ажылдан чардыктырар арга чок дөп уткалыг. Бир эвес кадрларны өөретпес, билиг, мергежилин бедитпес болза, ындыг бергелөөшкилерден уштунары болдунмас дөгрин мөзерен билзе чогуур. Амгы үеним көдәә ажыл-агый бүдүрүлгезинге үгле бедик мергежилиг кижилер ажылдап шылаар. Кадрлар белеткелинде четпестерни чайлыдыр, оларны мергежилин бедидер ажылды эжиндер дөп. бүгү хемчеглерни алыры. Көдәә ажыл-агый министерствозунун, черчерде партия, совет, көдәә ажыл-агый органнарының соруулгазы болур.

Г. МАШКОВСКИЙ.

Тыва АССР-ниң Көдәә ажыл-агый министерствозунуң кадрларны шилип алырының, белетээринің белгаш таарыштыр тургузарының талазы-биле киллис начальниги.

Фоторепортаж

БЕШ ЧЫЛДЫ—ДӨРТ ЧЫЛДА

Респотребсоюзтуң Кызылда дилги фермазының коллективи юбилейлиг чылда эки ажылдаанар. Кижи бүрүзү-ле онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүседип келген. Дилгилерин олар эки дөруктуруп, өстүрүп ажаанг турарындан көргүзүлер багай эвее болуп турар.

Эрткен чылын дужааган дилги кештеринден 420 песец кежи эң дәәди классты, 1500 хирези тергини деп үнелелди алган. Ооң түңнелинде эрткен чылын ферма 401 муң рубльдиң дилги кежи дужаар тургаш, 570 муң рубль чедирген.

Ферманың ажыл-ишчилери дилги оолдары доруктуруп алырының планын чылдын-на күүседип келгеннер. Дилги ажаакчылары Л. Ф. Зеленкина, В. Х. Даржай, Т. Л. Табачных, В. М. Усова олар төрүүр дилги бүрүзүндеп 8 оолдуап турар.

Ажыл-агый бодунуң бар аргаларын санап көргеш, онгу беш чылдың планныг онаалдаларын дөрт чылда күүседирин хүлөөнгеп. Олар амгы үеде 1978 чылдың сентябрь айның үлүүн күүседип турар.

Дилги фермазы чаңгыс удаа эвее социалистиг чарыштың тиилекчиин болуп келген. Эрткен юбилейлиг чылда респотребсоюзтун шилчиир Кызыл тугун дорт кварталда улаштыр чаалап ап, эки ажылдан турарын көргүүкен.

Онгу беш чылдың планын дөрт чылда күүседир деп сөзүн өөлөөр дөөш, коллектив кежигүннери онаашкан хөрөөнге харыысалгазын улам бедидип, кызымак ажылдап турарлар.

В. АМЫР.

ЧУРУКТАРДА: (үстүнден солагай таладан) дилги ажаакчызы В. Х. Даржай дилги кештерин көргүзүп тур; Т. Л. Табачных азырап турар дилгизи-биле, (адаанда) О. Н. Загвоздкина дилгинин чемгерип тур.

Авторнуң фотолары.

КӨДӘӘ ЧААРТЫКЧЫЛАР

Харьков областың Валковск районда «Ленинниң орууу» колхозтуң кол инженери В. Я. Сергеенкопун чаартыкчы саналы-Украинаның хой колхозтарында пептерөөн. Гербицидтерни болгаш аммиак сугну үгле сөөртүрүнге эвес, харын холуштурарынга болгаш чаштырарынга таарыштыр кылган үүм: машиналарының цистерналарын УССР-ниң Көдәә ажыл-агый министерствозу бүдүрүлгеге калбаа-биле ажыглаарынга сүмелөөн. Валковск ажыл-агыйларында чүүл сөөртүр 130 машиналарны чаартыкчы инженерийн саналы-биле эде дерөөн. Ол саналдың чылда экономиктиг ажыы барык 100 муң рубль четнеп.

Сөөлгү чылдарда республиканың көдәә суурларында техниктиг чогаадыкчы чорук калбаа-биле пептерөөн деп, СЭТА-ның корреспондентизинге УССР-ниң Көдәә ажыл-агый министерствозу дыңнаткан. Үгле 1977 чылда көдәә ажыл-агый бүдүрүлгезин сайырангайжыдарынче, оон ажыктын бедидеринче углаган 184 муң саналдарны киргген.

(СЭТА-ның корр.).

КҮЗЕЕНИН ЧЕДИП АЛГАН

Елизавета Васильевна Баяндина школа дөгсканының сөөлүнде бодунуң күзели-биле Турааның амыдырал хандырылга комбинадынга даараныкчының өөренникчиин болуп ажылдан кирген. Күзөөн мергежилин эки шинээдин алырынга анаа дуркулгалыг маетер Мария Федоровна Столярова улуг дузаны чедирген. Елизавета Васильевна ам коллективте мурнакчы даараныкчыларның бирөөзи. Ол 1975—1976 чылдарда социалистиг чарыштың тиилекчиин, коммунистиг күш-ажылдың шалынчызы. Кызымак күш-ажылды дөөш Елизавета Васильевна Улуг Октябрьның 60 чылын таварыштыр Тыва АССР-ниң Дөөди Совединиң Президиумунун Хүндүлел бичии-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: Е. В. Баяндина.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

«Шынга» харыы

БАЙДАЛ ДҮВУРЕНЧИГ

Чөөн-Хемчик районда «Тыва» совхозтуң механизатору Х. Д. Ооржак «Бүтүмөөн идегел» деп эгелиг чагааны редакцияже чорутнан. Совхозка Чадаананың амыдырал хандырылга комбинадының салбыын ажыктанынга чон өөрөөн. Оорушку үр-даа болбаан. Чылдагааны: 1976 чылдың август 12-де өрт болган соонда, мынчага дөөр ук салбыр ажылдавастаан, чамдык кижилериниң чагыглары ында чытнышаан, а чамдыктары ис чок читкен. Ол дугайын кымдан айтырза эвил, салбыр ажылдаар бе азы ажылдаас бе дөөрзин чон билбейн турар деп бижөөн.

Чадаананың амыдырал хандырылга комбинадының директору В. К. Сарыглар мынчаар харыылап турар:

— Тере-Хая суурга амыдырал хандырылга комбинадының салбырын ажыдары-биле улуг күштүг үндүрген бис. Үгле дизе, бажың айтырыы кончуг берге турган. Бажың өртенгеи соонда, совхоз дирекциязы бажың-даа тып бербөөн.

Чагыг хүлөөн алыр кижини өөредип алган бис. Бо хүннерде чагыгларны хүлөөн ап, бисте хүлөөдип турар. А түскай бажың мынчага чедир чок, мынчаар ажылдаары берге-даа болаза, чопунуң чагыын кылын берин турар бис.

ДИРИГ АМЫТАННАРНЫ КАНЧААР КАМГАЛААРЫЛ?

Дириг амытаннар айылга таварышкан! Ындыг чугааны янзы-бүрү чурттарының эртемденнериндеп, специалистериндеп болгаш бойдуска ынак кижилериндеп удаа-дараа дыңнап болур. Бистиң ол «кээргенчиг өөнүктеривистиң» салым-чолунуң ужун ындыг дүвүрөөнде үндезин барымдаа бар бе азы ында хөөреднишки бооп турар эвее пригн бе? Биология эртемнериниң доктору, Казах ССР-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Аркадий Слудский-биле ПМА корреспондентизиниң бесседазы бо айтырыг-биле эгелөөн.

— Кандыг даа хөөреднишки чок — деп, ол чугаалаан. —Черлик бойдус шынан-ла айылга таварышкан. Амытаннарының саны кедергей дүргеи кызырлыг, оларның чамдык хевирлери шуут узуктаттынып бар чыдар. Үгле, бистиң эрвестың эгезинден бөөр безин кижи төрелгетеп сүт чемиштиг амытаннарның 100 ажыг хевирлерин чидирген. Ол чидириглер уламна дүргеп турар. Дириг амытаннарны камгалаарының дарый хемчеглерин ап чорутпас болза, өртемденнериң бодалы-биле алырга, дараазындагы үүс чылда ап-мөң амытаннар чылчыдар-ла улам дүргеп өлүп хораар аная.

Стеллер инек дөөн ышкаш, ындыг ажыктыг амытан көңгүс чок болган. Ол инек соок далайлар эриктеринде сыык суглуг черлерге амыдыран, суг үнүштери-биле чемненип турган. Чедишкен улуг амытанның деңзизи 3—4 тонна. Оон эңда аажок чаагай амданныг болгаш чемгир хоолулуг. Бир эвес стеллер уктуг инек 200 чыл мурнунда узуктаттынмаан турган болза, Оокум океанның бүгү-ле сөөлгү эриктеринге — Охот далайга болгаш Камчаткага —ону кандыг-даа чарыгдал чоокка өөр-өөр кылдыр өстүрүп болур инек. Кижилер ону шуут-ла аная кырып каапкан болгаш ам үнелиг эттиг амытандан когаран каражадаан бооп турар-дыр.

Дириг амытаннар болгаш кижи экологин талазы-биле бот бодунда тудуш варын холлбааларлыг бооп турар. Бир эвес кандыг-бир аймак амытаннаң узуткан чок кылгаш, ол холбааларны үрептер болза, баш удур кордунмөөн урукутар улуг салдарлыг бооп болур. Дириг амытаннарның каны-бир хевириниң чок бооп чидер чоруу кандыг аймылга чедирип болурул дөөрзин ам баш бурунгаар чугаалаптар арга чок. Оларның дыка хөйү чедир шинчилеттинмөөн. Чижөө, мырыңай-ла шоолуг өскертинмес амытанны—халымак хелескени — ап көрөөлиңер. Чоокта чаа эртемденнер солун фактыны илередип тыпкан. Бистиң чуртувустун аргаховулуг зоназының чамдык районнарынга ол хелеске курт чиир кандыг-даа куштуундан хөй курттарны чип турар. Ол черлерде хелескелерни үгле шуут чок кылыры хамаанчок, харын саның безин өвөөкедири улус ажыл-агыйынга улуг когаралды чедирер дөөрзи билдингир.

Оон-биле холбаштыр кыдат бора-хирилөөлериниң чижөөн ап көрөөлиңер . Бежен чылдар үезинде Кыдатка хөй рис чиир боорга, бора-хирилөөлерге болгаш өске-даа үүрмек куштаттарга удур дайын чарлаан турган. Куштар үгле тарааны эвес, харын хөй саныг курттарны бала узуткан турган деп үве саная четпес хөй куштаттарны кыра шапканының соонда барын билдингеи. Эңме-ханажок кылдыр өзүп төрөөн хоралакчы курттарның дүжүткө чедирер хоразы бора-хирилөөлериниңдеп ушчок хөй болган.

Хой-хой үүс чылдарның дургузунда дириг амытаннарның болгаш куштарның хөй хевирлериниң чок бооп чидериниң болгаш саныың эвөөжөөриниң кол чылдагаанларының бирөөзи — кижи бооп келген болгаш бооп артыышаан турар. Чамдык таварылгаларда олар шуут-ла кижи холундан өлүп турар, өске таварылгаларда — долгандыр турар байдалды оон оскерткениниң уламындан кырлып турар. Дириг амытаннарны бүрүн чок кылырының аймылы амгы үеде эм болур шынары кыдат медицинага ажыглаттынып турган. Ол мыйыстар ам безин делегей рынгунда аажок үнелеттирип турар. Сайгак мыйысы даштыңыже үндүр садар аңныыр продукциязында бирге черлериниң бирөөзин эдлеп турар. Шак ындыг үнелиг амытан шуут чок кылдырар часкан-дыр.

Шаанда сайгактар аажок делгем девискөөрлерге пептерөөн турган. Оларның казымал сооктери Британ ортулуктардан Аляскага чедир хойу-биле

Кижи болгаш бойдус

сүт чемиштиглериниң 200 ажыг хевирлериниге таваржып турар.

— Ол чорук черле чайлаан чок болур бе? Оны доктаадын болбас бе?

— Доктаадын болур болгаш доктаадыр херек деп бодаар мен. Дириг амытаннарның дыка хөй хевирлерин кижиниң шуут контролюнга тургузар үе келген. Бүрүнү-биле чок болзурунуң аймылынга таварышкан амытаннарны үгле кижи камгалап ап болур. Мен ону бодумнуң дужулгамны, бистиң республиканың дужулгазын барымдаалап чугаалап тур мен.

Элезиниг хову черлерде сайгак дөөр солун аң бар, ол болза мамонтунуң болгаш дүктүг носороттуң турган үезинден бөөр турып келген. Чедишкен улуг эр сайгактың деңзизи 60 килограмм чедип турар. Оон эңди микроэлементилер-биле байлак, кончуг чаагай амданныг, диета продуктузу кылдыр саватгырар. Кежи — савыяа болгаш хром кылырынга кончуг тааржыр чиг-эт. Эр сайгак чатпагар кылагар мыйыстарлыг. Ол мыйыстарының ужун ол амытан бо үүс чылдың эгезинге чедир шуут-ла чок кылдыр кырдырар часкан. Мыйыстарының тыптын турар. Ортаакы үүс чылдарда ол амытан өскөн болгаш мурнуу-орус ховуларга эдбек турган. Эрткен үүс чылда сайгак үгле Казахстанга болгаш Калмыкияга арткан турган. Ону массалыг-биле аңнап өлүрүп турган. Чамдык чылдарда 100 муң хире эвөөш мыйыстарны белеткеп турган.

Ол аңны араатанныг өзүп-биле кырып келгеннинің түңнелинде, бо үүс чылдың үзөрби чылдарында оон баш саны алзын кан үүс чедир кызырылган. Инчан даштыкыда хой-хой эртемденнер сайгакты коңгүс чок болган деп санап турдулар. Бир эвес социалистиг аныык күрүвениң ап торуткан камгалал хемчеглери эвес болза, ол шынап-ла хой турар ийик. 1919 чылда Совет сайгактарны аңнап өлүрериң бүрүн хорун турар хоойлу үндүрген. Оон-биле кады ол хокартаан амытаннарның кол дайзыннары—бөрүлерни өлүрериң деткип шаннаар апарган.

Баштайгы үжен чыл дургузунда сайгактарның баш саны барык-ла миллион четкен, а 1975 чылга чедир ол сан ийи катап көвүдөөн. Доктаамал аңнаашкын организастаары болдунар аргалыг апарган. Сайгакты аңнап киришкен чылдарда 59 муң тонна тергин эки эттиг күрүнеге дужааган, оон чамдымын даштыкыже үндүрген бооп турар. Өлүрүп төпөр четкен амытаннар ам тывыштыг ап болу бергеп. Бо дөөрге делегей практиказында ховар дөөн таварылгадыр, инчаарга бир эвес черлик бойдусту шыңгымызы-биле, күрүне туружуудан камгалап кириптер болза, амытаннарның төпөр четкен хевирлерин ара доктааткаш, ковудедип болур-дур деп үвеин ол бүүрелдиг бадыткап турар.

— Силерниң-биле алырга, бүгү делегейнин «Кызыл дептеринде» киир бижиттеп амытаннарның өске-даа хевирлерин өлүп төңүшкүүдеп камгалап ап болур ышкажыл але?

— Чугаажок. Ам, чижөөлөөрге, Казахстанда болгаш Ортаа Азияда хову турлаглыг газель — чөөрен болгаш кулан (Евроазияда черлик аттарының төлөөлекчизи) дөөн ышкаш ам ховар бооп турар амытаннарны камгалаарының болгаш өстүрүп ковудедириниң ажылдары чоруттупун турар. Ындыг-ла кончуг ырак эвес эрткен үеде ол амытаннар аажок улуг дөвискөөрлерге турлагжып турган, инчаарга ам бойдус болгаш бойдус курлавырлары камгалаарының Делегей эвиделиңин «Кызыл дептеринде» бижиттинин кирген. Оон бөөр Совет чазак чөөрен аңнаарын хоойлу өзугаар лишгыы хораан болгаш кулавны камгалаарын организастаан, оларның баш саны өзүп турар аргаан.

Бистиң чуртувустун сайгак, чөөрен, кулай, сөөлгү чүк ийизи дөөн ышкаш оон-даа өске дуюглуг черлик амытаннарын кижиге ажыктыг кылдыр чартык сула байдалга ажаап калгалап турган ажыглаары — бистиң күзелиис, ол күзел черле боттанып болур. Дуюглуг черлик амытаннарны хову болгаш элезиниг хову чижектиг эвөөш продуктулуг черлерге кижиниң хайгааралынын адаанга өстүрүп сайзыратса чогуур деп, мен болгаш Казахстанда мөөн өөрүм санап турар бис. Шак ындыг арга-биле одар-белчиирлерни база ажыктыг кылдыр ажыглап, бистиң чуртувуста ховартаан амытаннарның өлүп төпөр чоруун база соксадып болур.

— Кедизинде барып хой-хой черлик амытаннарга кижиниң хамаарылгазы амгы малчынарның малга хамаарылгазы дег аная деп санаар силер бе?

— Шуут ындыг эвес болуру чадавас, ынчалза-даа черле элөөн домейлешкек үүл албан болзур. Делгем дестер иштинге черлик амытаннарны чартык сула байдал-биле өстүрүп сайзырадыры дыка ажыктыг болгаш инаныштыг болур. Оон чижөө—сыын ажыл-агыйындыр. Сыынларны оларның алдарлыг мыйыстарының ужун үнелөөр болгай, сыын мыйыстарындан пантокринин болгаш өске-даа күштүг эм үүлдерин кылып турар.

Шаг-шаандан бөөр сыынар Чөөн-Казахстанның дагларынга (Алтайга) турлагжып келген. Ол даглар ажыктыг казымалдар-биле байлак болгаш төлөөде, сөөлгү оп-оп чылдарда ында даг-тывыш болгаш металлургия үлетпүрү шапкын хогжүй берген. Бир эвес кижиниң дузазы чок үүве болза, сыын хөөкүйлер индустрияның тевиинге кайын бараажылар ийик. Амытаннарны чаа-чаа одаараже доктаамал сурун, эмнел, камгалап турар. Ам Чөөн Казахстанның сыын өстүрер ийи совхозунда 10 муң ажыг сыын бар. Бирөөзин-не 5—8 муң баш сыынга таарыштырган чаз комплекстерни тудары төлевилеттинин турар. Олар республиканың мурнуу талакы областарының -даглыг зоналарынга тургустунар.

Николай МАСЛОВ,
ПМА-ның корреспондентизи.

Хөй ургларлыг иелерни «Иениң алдары» орден-биле болгаш «Иениң медалы» медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Этези № 6 «Шында»).

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Тое ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» ордениниң I чергези-биле

Агафья Тимофеевна **Голодина**—«Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Сее ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» ордениниң II чергези-биле

Чурума Шырановна **Тожу**—«Улуг Октябрь» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» ордениниң III чергези-биле

Олена Оюновна **Монгуш**—Кара-Хаак ортумак школаның интернадының кижизидикчи башкызы.

Долгар Самдановна **Сарыглар**—Кара-Хаак ортумак школаның башкызы.

Алды ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Манчимаа Салчаковна **Шожал**—«Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

Беш ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Пахайра Мандар-ооловна **Бүрүнней**—Кара-Хаак ортумак школаның интернадының эргелекчизи.

Оюмаа Кызыл-Бугаевна **Куулар** — «Кара-Хаак» совхозтуң кадрлар килдизиниң эргелекчизи.

Александра Манзырыкчыевна **Ондар**—Кара-Хаак ортумак школаның библиотека эргелекчизи.

Чечек Сүрүнмейевна **Салчак** —«Кара-Хаак» совхозтуң ажылчыны.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Тое ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» ордениниң I чергези-биле

Татьяна Дамдыновна **Даржаа**— «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Монгушевна **Осурбай**—«Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Сее ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» ордениниң II чергези-биле

Күнзенмаа Тюлюшевна **Монгуш**—Торгалыг ортумак школазының техажылчыны.

Чеди ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» ордениниң III чергези-биле

Санмар Эдер-ооловна **Монгуш**—«Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Орге Биче-ооловна **Ооржак** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Оюу Хаажыковна **Ондар**— «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Беш ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Кандидатка Санчыевна **Донгак**—«Коммунизмче орук» совхозтуң кадрлар килдизиниң эргелекчизи.

Александра Данзын-ооловна **Кара-Сал** — «Коммунизмче орук» совхозтуң ажылчыны.

Александра Чап-Сюрюновна **Кара-Сал**—«Кызыл тук» совхозтуң ажылчыны.

БИЙ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» ордениниң III чергези-биле

Вера Викторовна **Монге** — «Өөр» совхозтуң ажылчыны.

Алды ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Өлчеймаа Чанзаловна **Саая** —«Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Беш ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Седенба Маадыевна **Баазан** —«Саян» совхозтуң ажылчыны.

Кама Монгушевна **Дамчат-оол** — Туранның хлеб заводунуң экономизи.

Любовь Алексеевна **Житко** — автовокзал кассири.

Надежда Михайловна **Золотухина** — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Минчинмаа Севиловна **Кечил**— «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Галина Владимировна **Копышева** — Туран хоорайда өг-бүле ээзи.

Дадармаа Монгушевна **Кыргыс** — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Ляна Егоровна **Попугаева**— Туранның тараа хүлээн алыр пунктузунуң ажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Сее ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» ордениниң II чергези-биле

Александра Сактаевна **Оюн** — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Ольга Ноокаевна **Оюн**— Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ажылчыны.

Чеди ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» ордениниң III чергези-биле

Марта Яндараевна **Монгуш** —Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ажылчыны.

Алды ургларны божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Тамара Георгиевна **Редькина** — Сой суурда өг-бүле ээзи.

Беш ургларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Дечик-кыс Оюновна **Мумбалдай** — Успенка суурда өг-бүле ээзи.

Альбина Накчыловна **Оюн**— Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының ажылчыны.

Мария Каралбаевна **Салчак** — Дүргеп суурда өг-бүле ээзи.

Нина Николаевна **Стецюк** — Дүргеп суурда кодээ клубтуң техажылчыны.

(Уланчылыг).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

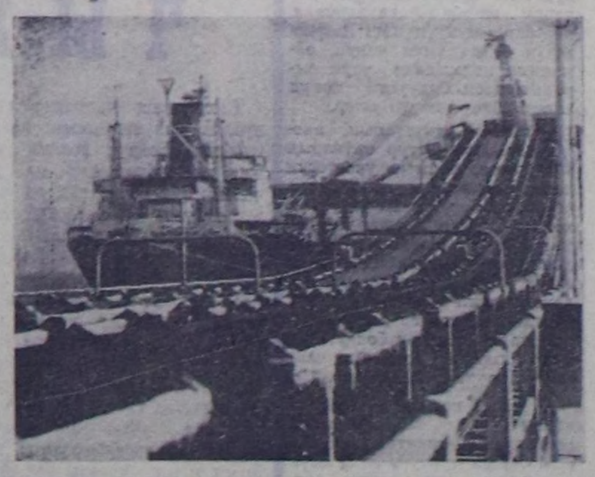

Улусчу Польшаның ажылчы чоннары экономиканы хөгжүдериниң беш чыл планының ийги чылын чедиишкиниг доосканнар.

Балтий далайда амгы үениң бир порту болур Гданьскиниң Соңгу портунуң коллективи чүүктерни сайгарар талазыбиле чыл планын хуусаа бетинде күүсеткениниң дугайын илеткээннер.

ЧУРУКТА: «Университет Торуньский» дээр суднода хөмүр-дашты чүдүрүп турары.

ЦАФ—СЭТА-ның фотозу.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

ХАНОЙ. (СЭТА). Анаа болган парлалга конференциязынга Тайбыцның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң (ТБЧ-ниң) президентизи Р. Чандраның помчуп тапыштырганы ТБЧ-ниң делегациязының медеглелинде чаа социалистиг Вьетнамны тургузарынга вьетнам улустуң үре-түнелдиг улуг күжениишкиннерин демдеглээн. Мочээн президент Хо Ши Минниң чагыгларын эдербиттаап, тайбың болгаш хамаарышпас Вьетнамны тургузуп турар болгаш оон-биле бүгү делегейге тайбының хөрөөнге бодунуң салыышкынын киирип турар ол чүруттуң улузунуң чогаадыкчы күш-ажылынга бодунуң магадалын ВСР-ге бодунуң аяп-чоруун дооскан ТБЧ-ниң делегациязы илереткен.

Тайбыныың Бүгү-делегей Чөвүлелиниң делегациязы Тайнинь можунуң алаян каш чурттакчылыг суурларынга хораан болгаш Вьетнамның кызыгаар районнарынче Кампучияның чепсектиг күштериниң хөй удаа халдаашкыннар кылып турганының дорт херечилелин алган деп, ол медеглелде айыткан. Ол делегация Вьетнамга удур Кампучия таланың чөнгээлээшкиннериниге таварышканнар-биле болгаш оон херечилери-биле ужурашканнар.

Делегацияның ужурашканы бүгү вьетнамнар Вьетнамның болгаш Кампучияның улустарының аразында найырал, акы-дуумалышкы чорук болгаш эп-сеткил каттыштырылгазы дээш демисежиринче ханы шинчилиниң дугайында бодал ТБЧ-ниң делегациязының кежигүннеринде тургустунган деп, медеглелде айыткан.

Ийи кожа чурттуң аразында демиселди тайбың шинчилээрин чедип алыры-биле чугаалажыышкынарны чорудар дугайында ВСР-ниң эгелекчи саналын Тайбыцның Бүгү-делегей Чөвүлели деткин турар деп, медеглелде онзалап демдеглээн.

ТАЙБЫҢ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР ХЕРЕК

ХАНОЙ. Кампучияны акыдунма найыралчы болгаш оон бот-эргезин хүндүлеп коорүүн өзүүп удуртулга болдурган Вьетнам базым-даа кампучия черни эөлеп албаан деп, Вьетнам Социалистиг Республиканың Даштыкы херектер министерствозунуң парлалга болгаш информация килдизиниң эргелекчизи Иго Дьеп Ханойга болган парлалга конференциязынга медеглээн.

Вьетнамның болгаш Кампучияның аразында кызыгаарлар дугайында айтырыг ийи чурттуң аразында харылзааларның айтырыы-дыр, опу олар долу деп эргеге, хамаарышпас чоруун болгаш бүрүн бүдүн девискээрлиг турарын хүндүлежиринге үндезилээш, шинчилээр ужурлуг деп, Вьетнамның Даштыкы херектер министерствозунуң төлөлекчизи медеглээн.

Ол айтырыгны шинчилээриниң оруунга Кампучияның талазындан тургускан моондактар дүвүрээнинни болгаш хараадалды болдуруп турар. Ынчалзажок колониализмге болгаш империализмге удур демиселге Вьетнамның болгаш Кампучияның патриоттарының база демиселчилериниң төккен ханы-биле ийи чурттуң аразында быжыглаттынган найырал бузулбас, ынчангаш кедизинде баргаш найырал тиилеп үнер дээрлиге бүзүрелдиг бис деп, Иго Дьеп медеглээн.

Барык чартык миллион вьетнам кижилер Кампучияга салгалдап салгаштыр чурттап келген деп, Иго Дьеп чугаалаан. Ийити дайзынга — империализмге болгаш колониализмге удур туулушпаан, Кампучияның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш демиселге оларның дыка хөйү боттарының амы-тынын-даа берген. Ындыг турбуже Кампучияның хосталгазының сооңда тус чериниң эрге-чагыргалары вьетнам кижилери оларның чурттап тургулаан районнарындан үндүр ойладыкан. Муң-муң вьетнамнар өлүткен, чамдыктары Вьетнамның мурнуу талазынга чурттап берген, ынчаарга хөй-хөй кижилериниң салым-чоду билдинмес болуп-артышаан.

Кызыгаар айтырыын таарыштыр шинчилээр сорулгабиле кандыг-даа деңнелге Кампучия-биле чугаалажыышкынарны соңгаарладыг чокка эгелээриге Вьетнам Социалистиг Республиканың чазааның беленин Иго Дьеп баа дагын бадыткан, ол ышкаш Вьетнамның болгаш Кампучияның аразынга эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынга идепкейлиг салыышкының киирериниче база ийи улустуң аразында чаңчылчаан найыралды баксырадың болгу дег кандыг-даа хемчеглерден дадагалзаарынче акы-дуума чурттарны болгаш Вьетнамның база Кампучияның оңнуктерин кыйгырган.

Кызыгаарлашкак районнарда чурттап турар тайбың вьетнам чонга хамаарыштыр Кампучияның чепсектиг күштериниң дерзин үүлгедиглериниң дугайында хөй санныг материалдарны, оон аразында кино-фото-чурук документилерни-даа парлалга конференциязынга делген коргускен.

* * *

УЛАН-БАТОР. «Маргылдаалыг айтырыгларны шинчилээриниң үезинде эң угаангыр чорук тайбың орук болур кылдыр Моол Арат Республиканың чазаа санап турар. Чөрүлээри чугаалажыышкынарның аргазы-биле таарыштыр шинчилээр дээш ийи таланың дүрген ужуражыышкының эрттирер дугайында вьетнам чазактың медеглелинде кирген сапалды бистің чуртувустуң чазаа болган улузу чогум-на харын ындыг турушбодалдаран үпелен турар»— деп, Вьетнам Социалистиг Республиканың элчини-биле Улан-Баторга ужуражыышкын үезинде Моол Арат Республиканың даштыкы херектер министри М. Дугэрсүрэн медеглээн.

* * *

ГАВАНА. Кубаның даштыкы херектер министерствозу медеглел тараткан, Вьетнамның болгаш Кампучияның аразында харылзааларда тыптып келген парыыдаашкыннар тайбың чугаалажыышкынарның аргазы-биле шинчилеттинген турар дээрлиге бүзүрелди ында илергейлээн. Вьетнам Социалистиг Республиканың чазаа ындыг чугаалажыышкынар эрттирериниге бодунуң беленинің дугайын Куба Республиканың чазаанга база дыңнаткан.

* * *

ПРАГА. Вьетнамның болгаш Кампучияның аразында кызыгаар айтырыглары вьетнам чазактың медеглелинде кирген сапалдың өзүзунга, чугаалажыышкынарның аргазы-биле таарыштыр шинчилеттинер, ол чорук социалистиг чурттарның эрге-ажыктарынга таарышкан болур деп бүзүрелин Чехословак Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министринің бирги оралакчызы Ф. Крайчир илергейлээн.

* * *

ЛОНДОН. Вьетнамның болгаш Кампучияның аразында чоруадээри тайбың чугаалажыышкынарга үндезилээш, таарыштыр эң дүрген шинчилээринче кыйгырбышаан, Англияның «Морнинг стар» солуну Вьетнам Социалистиг Республиканың чазааның медеглели ындыг чугаалажыышкынарны эгелээриге боттуг үндезин болур деп онзалап демдеглээн. «Чугаалажыышкынар соңгаарладыг чокка эгелээр дээриге идегелди илергейлеп турар бис. Вьетнамның болгаш Кампучияның аразында чоруадээ болгаш дүшкүүрүүт чорук харын чүгле империализмниң күштериге ажыктыг болур» деп ол солун айыткан.

* * *

НЬЮ-ЙОРК. ЮПИ агентиледиң корреспондентизиниң Вашингтондан дыңнатканын өзүгаар алырга, «чоруадээ районундан келген информацияны америк өзү-биле апализтээрге, Кыдаттың Кампучияны деткин турары политиктиг-даа, шеригнин-даа будуштуг болган». «Индий-Кыдатка ол болуушкуннар дугайты сеткилиниң ханыышкының америк албан кижилери чадаарда-ла чажырып турор» деп ол корреспонденциядa чугаалаан.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ БОЛГАШ ХАМААРЫШПАС ЧОРУК ДЭЭШ

ЛУАНДА. (СЭТА). МПЛА—Күш-ажыл партиязының даргазы, Ангола Улус Республиканың президентизи Агостиньо Нето АУР биле социалистиг дем аттыштырылга чурттарының аразында бүгү талалыг кады ажылдажылганың чедиишкиниг хөгжүп турарынга сеткил ханыышкының илереткен. Луандага дипломаттыг корпустуң кежигүннеринге чүве чугаалап тура, ол кады ажылдажылга ангола улустуң социалистиг чурттарының улустары-биле улам ынай чоокшулажырынга бараан болган деп, ол онзалап демдеглээн. Ямы-бүрү талаларга онза чугула дузаламчыны Анголага көргүзериг уламчылап турар ССРЭ-ниң, Кубаның болгаш социалистиг өскедаа чурттарның улустарынга эң-не ханы өөрүп четтириишкинни илередирип база катап күзедим деп, А. Нето чугаалаан.

Бот-боттарының иштики херектеринге киришпезиниң, тускай догуныаан чоруун, девискээриниң бүдүн чоруун болгаш кызыгаарларының дээш болбазын хүндүлеп көөрүүнүң принциптери сагыырының үндезинге Африка диптиг чүруттары-биле, эң ылаңгыя кожа турар күүүнелер-биле харылзааларны быжыглаарының чугулазын президент база айыткан. Ынчалза-даа ол чорукка Анголаның кызыгаарларында соксаад чокка боон турар чөңгээлээшкиннер, а ол ышкаш Мурнуу Африка Республиканың он-он муң шериглериниң Намибияның девискээринде туруп турары арганы бербейн турар. Ол шериглериниң туруп турарын Анголаның айыыд чок чоруунга доктаамал айыылдың үнер дөзү ыылдыр А. Нето тодаргайлаан.

Ангола-куба харылзааларга хамаарыштыр А. Нето мынча дээн: империалистерниң чимзенишкиннерин ойтур шаварынга Кубаның революстуг чепсектиг күштери дузаны чедирип турар. Олар моон соңгаар-даа Анголаның чепсектиг күштерин тургузарынга дузалаарлар.

Мурнуу Атлантиканың агрессивтиг бөлүктерин тургузарының планнары-даа, а ол ышкаш Намибияга, Зимбабвеге болгаш Мурнуу Африка Республикага хамаарыштыр империалистиг неоколониалистиг планнар ангола улуска мырыцай хамаан чок эвес деп, оон ыңай А. Нето медеглээн.

Тайбың хамаарышпас чорук болгаш социализм дээш могаг чокка демисежири бистің лозунгувус болур деп, АУР-ның президентизи онзалап дейдеглээн.

Каттышкан Штаттарда дайын соолуңде чылдарда фермерлериң байдалының доктаамал баксырап турарынга, көдээ ажыл-агыйның үүрмек бүдүрүкчүлерин хайыра чокка молчүп турар корпорацияларның талазында туруп турар эрге-чагыргаларының политиказынга удурланган оларның улуг кампаниязы боон турар.

«Көдээ ажыл-агыйның америк шимчээшкини» дээр коалициянның организастан чорутканы удурланыышкын марштары чурттуң 40 штаттарының административтиг топтериге боон эрткилээн.

ЧУРУКТА: Далласта (Техас штат) фермерлериң чыскаалы.

АП—СЭТА-ның фотозу.

Үлегерлиг корум-чурум дээш УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Бедик культурлуг болгаш үлегерлиг корум-чурумнуг чурттакчы суур дээш республикада чарлаттынган социалистиг чарышка шекпээржилер идепкейлиг киржип турар. Көдээ Советтиң күүсөкому, оон хөй-ниити организациялары ол талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Ниитиниң корум-чурумун үрөөр, арагалаар чоруктарны болдурбазы-биле баш удур сагындырар ажылче кол кичээнгейни угландырыр, чоннуң чурттап турар черинин ажыы-биле кижилиргге ажылын күштелдирген.

Көдээ Советтиң чанында он бир кижи кежигүннүг профилактика чөвүлелин тургускан. Ол бодунуң ажылын план ёзугаар чорудуп, арагалаар, ниитиниң корум-чурумун үрөөр кижилерни болгаш уруг-дарыының кижизидилгезинче сагыш салбас өг-бүлелерни баш удур сагындырар, ниитилелге ажыктыг ажыл кылбас кижилерни ажылга киирер чергелиг айтырыларны шинчилеп турар. Профилактика чөвүлели секцияларга чарлып алган ажылдан турар. «Чижээ, маңгыеталчак амыдыралдыг кижилер-биле ажыл чорудар К. С. Ооржактың удуртуп турары секция, совхоз директору Ш. Д. Ооржактың удуртканы хойниитиниң корум-чурумун камгалаар секция боттарының ажылын билдилиг чорудуп турар. Ол секцияның кежигүннери учётта турар кижилерни хайгааралга ап, оларның амыдырал-чуртталгазын, күш-ажылга хамаарылгазын доктаамал хайгаарап, тус-туста кижилиргге ажылын чорудуп келген. Арагалаар, ниитиниң корум-чурумун үрөөр кижилерни профилактика чөвүлелиниң хуралдарынга шыңгыы чугаалажып, сагындырып турары чаңчыл апарган. Бо ажыл багай эвес түнелге чедирген. Чамдык кижилер боттарының частырыын, доктаамал арагалаар чоруктун өг-бүлеге, ажы-төлүнүң кижизидилгезинге, кадыкка хоразын чоорту миниң, амыдыралдың пын оруунче кирген. Ынчангаш кем-херек үүлгедир, корум-чурум үрөөр чоруктарның саныының эвээкен турарын айтыр апаар.

Ниитиниң корум-чурумун быжыглаар херекче совхозтун дирекциязы, партком, комсомол организациязы хүн бүрү чугула кичээнгейни салып турар. Суурнуң хераажеңнер чөвүлели, агитквартиралар, эки тура улусчу дружина, эш хуу суду бо талазы-биле чугула ажылдарны кылып келген. Ылаңгыя агитквартиралар чурттакчы чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирген. Ажылчы чоннуң чурттап турар черинин ажыы-биле чарлаттынган социалистиг чарыштың түнелин үвдүрерде, оон чурттакчыларының ниити корум-чурумун, күш-ажылга чедиишкиннерин барымдаалап үндүрер. Агитквартираазының тиилекчи болурун кым күзеее боор. Ынчангаш чурттакчы бүрүзү чарыштың негелдерин хажыдыышкын чок күүседир дээш турган турар. Социалистиг хөөлүлүдүрүмге, араганың хоразынга хамаарышкан лекция, беседаларны чоннуң чурттап турар черинин ажыы-биле чорудуп турар. Чижээ, «Аржаан» аттыг агитквартираны эрттиргени «Арагалаарга амыдырал оскүндүрар» деп кежээн солун болуп, чурттакчыларның бедик үнелелин алган. Ындыг ажылыг кежээлерни организастап эрттирери чаңчыл апарган.

Эки тура улусчу дружинаның болгаш эш хуу судунуң ажылдаарынга дузалал пунктузу боттуг дузаны чедирип турар. Ниитиниң корум-чурумун үрөөн кижилерни аная эккелгеш чугаалажып, хамааржыр, ажылдап турар коллективиниге дамчыдып, оон чогуур түнелдерни үндүрүп турар. Бир эвес кандыг-бир хамаатты профилактика чөвүлелиниге ажы күш-ажылчы коллективиниге сагындырыг алгаш, оон түнел үндүрбее болзаа, ук кижини эш хуу судунче шилчидип турар бис.

Шекпээр көдээ Совединиң күүсөкому ниитиниң корум-чурумун быжыглаар херекке чоннуң киириштирип, үлегерлиг корум-чурум дээш моон-даа шудургу ажылдаар.

О. КУУЛАР,
Шекпээр көдээ Совединиң күүсөком даргазы.

ГАРАЖТАР ҮҮГЕ ӨРТТЕНГЕНИЛ?

Республиканың улус ажыл-агыйынга транспортуң кайы хире улуг ужур-дузалыы бүүдеге билдингир. Транспорт бүдүргеге эң ажыктыг бараалгаарын хандырар төлөде, оларның хуусаадан эрте үрелирин, элээрин болдурбазы, чогуур үезинде сеңтөөри, ажаары болгаш онча-менди кадагалаары чугула болгай. Манаа кол база гаражтар болгаш сеңтелге мастерскаялары болур. Бо бүгүнү транспортчулар болгаш механизаторлар, оларның удуртукчулары кыдан-даа артык билир.

Ынчалзажок, техниканың кадагалалының чугулазын билип тура-ла, чамдыг ажыл-агыйларда оларны өрттен камгалаар талазы-биле чогуур хемчеглерни албайн турар. Харын-даа чамдык ажыл-агыйлар техниканы өрттен камгалаар талазы-биле эң харыысалга чок болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктарны болдуруп турар. Соолгу үеде чамдык гаражтарга болгаш сеңтелге мастерскаяларынга болгулаан өртtерни, оларга узуткаттынган хөй санныг транспорт херексеңдерин үүле ындыг чоруктарның уржуу деп таймылбырлап болур.

Эрткен чылын гаражтарга болгулаан өртtерни ылавылап соглээр дээр болза, бир-ле халдавыр-биле домей болган деп, чугаалап болур. Чыл дургузунда Таңды, Каа-Хем, Чоян-Хемчик, Улуг-Хем, Тожу районнарының автоажыл-агыйларынга 12 өрт болган, оларга 120 трактор, машина өртtенген, хой дериглелер, тудуглар үрелген.

Таңды районга өрт Чал-Кежиг суурдан эгелээш, С. Тока аттыг, «Россия» совхозтарга, Дуржулга станциячыга болгулаан. Үүгле «Россия» совхозка декабрьда болган өртке безин 30 ажыг тракторлар, машипалар, хой дериглелер өрттенген болгаш гараж үрелген.

Ажыл-агыйларда өртке удур хемчеглерниң мындыг багай боон турарының чылдагааны чүдел, өртtүн үнериге болгаш нептерөөриге кандыг байдалдар дөгүм болганы?

Бо айтырыгга харылаар төлөде, «Россия» совхозтуң гаражынга болган соолгу өртtү көрөөлиивер, үүге дээрге, оске ажыл-агыйларның гаражтарынга болгулаан өртtерни чылдагаапнары аная барык домейлешкек болган. Баштайгы истелгениң материалдарын ёзугаар алырга, аная өрт гараж дозвириинде электри четкизинге үрелиишкиниң болган. Оорган хып үнген оттар дээвирден, адаанда шалаже дүшкүлээш, шалада төктүп калган нефть продуктулары, шала кырыыче октагылаан ааян нефть сиигеп чодуг материалдарны (постерни) чөп эгелээн. Олардан үнген чалбыыштардан тракторлар кыыкан, оон бактарда кывар чүүлдер частып үнгеп. Частыышкыннарның чаштатканы хып чоруур нефтепродуктулар быдараан, гараж иштинге тудушкан улуг өртtү болдура берген.

Өрт үрелик электри четкизинден хып үнген-дир. Ынчаарга электри четкизинде үрелиишкиниң баш-удур тып, эдип ап болбас турган бе? Совхозта тускай электрик, гараж болгаш мастерская эргелекчии бар. Оларның дорт хүлээлгези—бүгү агрегаттарның болгаш дериглелерниң, оон иштинде электри четкизинин бүрүп бүдүн турарын контрольдаары. Ынчалза-даа олар боттарының албан-хүлээлгезин болур-чогуурду-биле күүсеттпээн, бир эвес РСФСР-ниң кеземче хоойлузунуң 172 үүлүүнде коргени-биле алыр болза, кем-буруулуг харыысалга чок чорукту болдурган. Үүге? Үүге дээрге, совхозтуң удуртукчулары олардан харыысалгалыг чорук дээш негедеени кошкаткан турган.

Өрттүн ындыг улуг хемчээлге нептерөөринин чылдагаанары дээрге, хамыктын мурнунда, гаражка хой машиналарны азы толегилел ёзугаар 18-тин орнунга 28 машинаны тырый тургусканыда. Машиналарны чайладыр орук, харын-даа кижи эртер чер чок кылдыр, үнер эжиктерде трактор, машиналарны доора азы делир тургускулаан болган. Машиналарны ынчаар сырый тургусканыңдан орт бир машинадан өскезинче дүрген дамчаан, оларны чайладып үндүрер арга чок болган.

Дүнекі таныылды болган өрт машинаазынга дежурный чолаачыны тургусса-даа, олар оске черге турганындан, өрттүн хып эгелээн үезинде эскербээн болгаш билип каан үезинде өрт өөскээш, оларга күш четтирбес апарган. Чолаачы Я. М. Карасев било таныыл күрүпс хорекгизин камгалаар хүлээлгезин хамаан чок кылдыр көргеп. Ындыг таварылганы РСФСР-ниң кеземче хоойлузунуң 100 үүлү-биле буруудадыр ужурлуг.

Ажыл-агыйжы эвес, харыысалга чок чоруктарның түнелинде ол гаражка өрт үнериге таарымчалыг бүгү байдалдар бар турган. Ынчангаш үш-ле шак иштинде 28 трактору, 5 автомашинаны болгаш ямы-бүрү дериглелерни, материалдарны өрт чок кылган, гараж болгаш мастерская саңдан үндүр үрелген.

Гаражта өртке удур байдалдың багайын совхоз удуртукчулары билир ужурлуг болгаш билип-даа турган. Өртке удур күрүне инспекциязының сагындырыын, райкүүскомнуң шиитпирин, оске ажыл-агыйларга ындыг өрттер болгулаанын олар билир турган. Ынчала-даа ындыг «аап-саап» чүвеге чардыгарындан шүүтсүнгеш, четпестерни чайладыр хемчеглерни албаан. Бүдүрүлге удуртукчуларын дүүредир ужурлуг ындыг «аап-саап» чүүлдер, а ынында шыдажыр эргажок четпестер гаражка хой турган: электри четкизи үрелик, тракторлар турар черге кезээде хой машина, өртке удур хаа оттуг ойбактарлыг, суг савалары куруг, нефтини төгер, чодут пөстерни чер болганче октаар, чер болганга таакпылаар, өрттүн автоматтыг медээзи ажылдавас турган.

Өрт айылын болдурбазының баш удур сагындырыг хемчеглерни боттандырар талазы-биле районда өрт хайгаралының эш А. Рожков баштаан инспекциязының ажылын маная чугаалавайн барып база болбас. Районнуң оске ажыл-агыйларына болган өрттерни анализтеп коргеш, өрт хайгаралын боттандырып тура, инспектор бо совхозтуң болгаш өскелерниң-даа удуртукчуларына хамаарыштыр дээштиг хемчеглерни алыр ужурлуг турган. А Рожков ону боттандырбаан. Объектилерни дүне хынаан турган бе, ылерээн четпестерни дораан чайлаттырып турган бе дээрзин үүгле оон ак сеткилдиниге идегээр апаар.

«Россия» совхозка өрт болганда Бай-Хаактың автоматтыг телефон станциязы чогенчиг байдалды көргүскен. Бай-Хаактан болгаш Балгазындан телефон дамчыыштыр дуза дилээриге бүдүн шак чарыгдаттынган. Ынчан турда-ла чүвениң хөлү эрткен.

Үстүнде бижээпинис болгаш бо чылын болгулаан өске-даа өрттерден ажыл-агыйлар, албан организациялар удуртукчулары чогуур түнелдерни үндүрүп, өртке удур хемчеглерни күштелдирер боор дээрзинге идегээр апаар.

Н. ВОРОНЦОВ,
ИХМ-ниң Кызылда өртке удур камгалал отрядының инженери.

(Төнчүү. Эгези № 7 «Шында»

МУРНУНДА чортуп орган Адавастайның дошпер аъды хенертен хоюп, быдай душкеп, ашактың чугаазын ара үзүпү. Мырыңай-ла чаныыста шырыш иштинден хүлбүе тура халаап, мыя бо кайган алган тур. Алды адыр мыйыстыг, узун далбыгыр кулактарлыг, дозураш карактарлыг, хепке кудуп каан дет, чараш хүлбүс кезек көрүп турган, байырлашкан ышкаш оғура каапкап, даалыктап чорупту.

— Мээң «мал-маганым» ышдыг-ла болгай, оол—деп, Адавастай хөөреди.— Чортуп чорууга бо-ла бирээ таваржыр. Каш чылдар мурнунда маңаа элик, хүлбүстүң когу үстүр четкен турду. Бо аңны өлүрбес кылдыр хорун каан соонда, оскеш эндерли берген. Ам көр даап, аттыг кижи чортурбас ан-дыр бо.

Тайганың үнген үүжүн, оът-сигенин, ан-меннің элбээн магадап ханмадым. Чортуп чоруурга Кокпа орук чанында чадап сыптарда инек-караалар, кызыл-каттар долургай кара, кызыл чайт апаргылаан, салбааның көк-пүрүнден сыптары эгли бергилээн турғулаар. А поштер бажында тоорукту чеже дээр! Ана мизиртей көк үве. Черде чаттылдыр үнген киш-кулаа, көк-кат мырыңай бут-биле баар чер чок.

— Бо хире байлак тайгадыр!— деп, Адавастай кат, тоорукту магадап көрбүшаан, чугааланды.— Бо бүгү кат, тоорукту шуптузун ажаап, чыып ап турар болза, көрем. Чонга-даа, күрүвеге-даа ажык болур. Хайыраан халас кежик чылдың-па четче алдынмайн, черге каары харааданчыг-дыр. Черле ынчаш, чежезин чыыр боорлаан. Тайга делгем болгаш, төттүүмейн баар үүведир. Чоп-моңу чыырын чыып турар. А чамдык кижилерде кончуг бак чаңчыл бар. Кат чыып алыр дээш келгенде, хамык каттың сывын сып, уу-чаза базын кааптар. Харын-даа адыгуузун амытан адыгдан безин дора болгулаар. Бо турган үгдүпмас тооруктуг: тайганың «даңгыназы» поштерни бажында тооруун алыр дээш балды, хирээ-биле кезе бээр кижилер безин турғулаар-дыр. Оон артерге хоруглуг үеде чөпшээрел чокка ан-меннi адып боолаар төтчеглекчилер база бар. Ол дээрге кем-буруулуг херек-тир. Ол дээрге чоннуң күрүнеңиң өөрүн хорлыг холун дээртип, ону бодупуң хуузунда алыскак-чискек ажырымчы сорулгазынга ажыглаар дээн чорук ышкажыл. Шак ындыг алыскак-чискек, амы-хуузун бодаар ийи-чаңгыс төтчеглекчилер-биле эптежип болбас! Оларга өршээл турбас! Бүгү чон оларбиле шинтөрлиг демиселди чорудар херек. Чүгле ынчаарда ол чоруктуң когун үзүп болур. А ам бисте кандыг-дыр? Чамдык кижилер төтчеглекчилерни тоовас, оларны көрзе-даа, аңаа эрттирип каар. «Ол мээң херээм эвес, аңаа киришкеш боормен. Канчаар-даа болза боду билзин. Орап кежин оон төнер эвес» деп бодаар аян бар. Ол окта шын эвес. Бойдус бүгү улустуң өнчүзү болганда, ону бүтүде камгалаар хүлээлгелиг.

ДАЛАШ чок хөөрежип, таваар чортуп чорувуста-ла, чайгы хүнүң чартыы эрте берип-тир. Аңныыр хайгаарактыызының солун чугаазынга таалаап, арга-арыгның айыраң кылдыр чечектелген оът-сигенин магадаап, ыраажы купгарның ыр-шоорунга алаакаш, үениң эрткенин эскербейн барып-тыр мен. Дыка-ла ырап келдивис. Дүштээр ой келгеп.

— Мында мээң одагланып турар оймаам бар үве. Аңаа баргаш, аттарны откарып, боттарывыс аъштанып-чемненип алыылы— деп, кижим мындыг.

Удаваанда-ла улуг оймакка кээп үстүвүс. Ында база-ла балдырганнар ак чайт кылдыр чечектелген. Ында өңбаазын чечектрнің хөйүн үүү дээр! Карак шокаранаар. Янзы-бүрү чечектер үнген болгаш кайгамчык каас чараш хевис чадып каан дет!

Оймактың кыдыында, чаш шарлаппар чапында, улуг-ла күштүң барааны көстүп олур. Күш-ла ылаң. Эзир хире.

— Доо ол улуг күш олур, көрем — деп, эжимге чугааладым.

— Кайда олур?— дээш, кижим ынаар кайгай берди.— Эзир эвес бе? Ында чүге олурар күш дээр сеп.

Демги эзирни топтап көөрүмге, улуг-ла борбак кызыл даңы кырында олурар мындыг. Чоокшулады чортуп кеддивис. Эзир бистен хойбаслаа, ушпас-даа болду. Эдептиг эзир.

— Чоп бисти тоовас кужул? Азы сенээ база-ла чаңчыгын калганы ол бе?

— Аңаа эвес олур болгаян бо—деп, Адавастай харылылады.

Ынча-мынча чедип кээривиске, демги эзир олурган дажындан ужуп үнери-биле кулаш чыгам үзүп чалгыннарын чада туткаш, олары-биле агаанны карбаныт, дап берди. Эзир ужарын орадлаткаш, көдүрлүп чадааш, дедир-ле чалгыннарын дүрүп алды. Кырында олурган сарыг дажы биче-де болза, көдүрлү бер часты.

— Эх, чазый кулугурну!— деп, ашак хыйланы-дыр.— Улут хырын ээзин өлүргеп деп үве бо ышкажыл.

Эзирниң үүге ужуп чадаанын ам-на билип кадывыс. Ол оймакка оттап үнүп келген хүлбүстү барып тепкеш, ооргаазындан чидиг дыргактары-биле өс эдиинче кинр аспактапкан эзир үве-дир. Хүлбүс хөөкүй-даа бар шаа-биле мөөп, дывылап турган, шыдаштайн кээп дүшкен. Эзирниң дыргактары ол хевээр-ле хүлбүстен адырылбас кылдыр көжүй берип-тир.

— Кижи бо-ла түрел, ан-меннi өстүрер дээш кызыңкылайын турда, бо кончуг чазыйның хүлбүс теп канчаары ол дээр силер—деп, ашак амдаа хыйланмышаан хевээр.

«Хорадан шугулдаан ашак бо эзирни соң каар боор» деп бүдүү иштимде, бодап тур мен.

Чүү-даа болбаан үве дет, кижим чугаалай-дыр:

— Бээр дүш, бо кончуг тулупту адырып салыптаалы. Бистен оске кайдыг-бир амытан таварышкан болза, өлүртүр ийин мон. Биске таварышканы чаалаа. боон-тур.

Эзирниң бажынче шоодай кедире каапкаш, оон-биле ону Адавастай так ораай шаапты.

— Ма, моңу шимчетпейн ынчаар тут. А мен ыргактарын адырыптайн.

Ашакка өжегээр ынча дидим:

— Моңу адырып турган чоорул? Ан тудуп чип турар араатан куш ышкажыл, соң каапталы.

— Чок, ынчап болбас! Бо кончуг ховартаан куш. Моңу өлүрер болза хоржок. Аңаа адырып салыптар херек. Моон чедирип турар когаралы берип турар ажыындан оранчок эвээш. Бо хүлбүстү теп алганы дээрге, көңгүс согур дүш болган чорук-тур! Чылда улуг-ла дээрге бир-ийи ан теп чаай бо. Оон хөй когарал чедирип шыдавас.

Адавастай хүлбүстүң ээн эъдин бижек-биле чара кезип турган, эзирниң көжүй берген дыргактарын арай боорда адырыпты. Бажында кедирип каан шоодайны ушта соптарга, ол улуг-чаагай, экер-эрес куш делгем чалгыннары-биле черни ширбий какпышаан, чоргаар ужуп үнүпту! Дээрже элээн бедип үнүп чоруй, оймактың кедээзинде узун сыраның чоон будуунга хонуп алгаш ,бисче көрүп олур.

ДҮШТЕП, дыштанып, аъттарывыс тоттур откарып алгаш, аңныыр участотун хайгаарап көөрүп узамчылап чорупкан бис. Кокпа орунтап хондур-дүндүр чоруп, хайгаарап турар участогун эргип келдивис. Ол тайгада аң-меннiң элбеп өзүп турары-даа, төтчедекчилерниң одарга хол дээн диттигин ыыдавас апарганы-даа, каракка идеп болду. Ол бүгү кижиниң сеткилин чайгаар-ла өөртүп келир-дир.

А мээң кол-ла магадаан үвем —"ол тайга-тандыны хайгаарап, карактап, ан-мен опча-менди турауп, олар өзүп көвүдезин, арга-ыышка ортхалап болбаанын дээш, удуур уйгузун, дыштанып дыынын бодавайн, дүн-хүн чок тайга дугайында, оон эгээртинмес байлаанын дугайында сагыш салып турар Адавастай ышкаш ындыг кижилер. Ындыг эрес, соруктуг, ышак херээге берди̇ген кижилер турда, тандының ан-мени өзүп турбайн канчаар! Ол кижилер тайганың өзулут эдлери-дир! Шак ындыг эвчи өзу-биле бейдуту, оон ажык-байлаан камгалап хайгаараар херек.

— Че, ам мээн ажыл-хөрөөмбиле таныжып алдың але?— деп, Адавастай ашак бажының буурул дүктерин чаңчыккан аайы-биле суйбавышаан, кажар-шыгыы хүлүмзүрей аарак, тайга кезээн «аян-чоруктан» пат могап-турупкан эвн келгенивисте айтырды. — Мен бажыңга олура чугаалаан болзумза, бүзүревес чадавас турган боор силер. Ам каракбиле көрген болганыңарда, менде хөй чугаалаар үү боор...

БАЗА КАТАП ЧЫЖЫРГАНА...

Сөөлгү каш чылларда республика солуннарының арынарынга «Бойдус болгаш кижи» деп рубриканың адаанга чыжыргана дугайында, ол үнелиг каттың төтчеглекчилерининн дугайында парлаттынгылаан материалдарны номчаан бис.

Чоокта чаа Абакан хөорайга чорааш, мындыг үвени карадам-биле көрдүм. Улгады берген калай кижи чыжыргана садып олур. Сатканы та чеже үүве, артканы ам-даа үш шоодай. Стаканда өртээ 50 көпеек Ынча хөй чыжыргананы кайыын чыып алганы ол ирги кылдыр болдум. Бо дээрге чаңгыс таварылга-дыр. Бойдуктуң байлаан төтчеглеп, ону камгалаар хамаан чок харындаа олчаырап, амы-хуулда өнчүзу дег, салып, саарын турар ийи чаңгыс кижилерни сойгалап биживишаан, эм үнүштер дугайында тускай эртемниг болгаш мону бижиксеним.

Чыжыргана — медицина үлетпүрүнде кайгамчык үнелиг чиг эттин бирээзи. Оон чыжыргана үзүп болгаш витаминнерни ап турар. Витаминнер кижиниң организминге хүн бүрүле негөттинип турар үүдлер болур. С, А, В-1, В-2, Е витаминнер чыжыргана кадында кончуг хөй, а чыжыргана үзүп кештин өөлганнаар аарыгларын өртенге болгаш улуг хырынын, ижин-шөйүидүнүн өөлганнаар аарыгларын эмээрингe калбаа-биле ажыглап турар.

Чыжыргана үзүп Бийск, Улан-Үдэ хөорайларының витамин кылыр заводтарында бүдүрүп үлүрүп турар. Баштайгы үелерде чыжыргана үзүп алырда, каттын бичин сөөктериннен ап турган болза ам каттын сыскынды суунан база ап турар апарган.

Чыжыргана Алтай крайның, Бурят АССР-ниң болгаш Тыванын девискээринде өлбек үнүп турар. Ол—кыштың 60 градус соогун, чайның 40 градус изиин-даа тоовас, бедик, чаныс-даа черлерге үнүп келир кайгамчык шыдамык үнүш. Оон өзүүчелин терекке дөмейлеп болур. Дазылдары чер иштинче ханы болгаш чатылып өзер, хөй адырланчак. Ынчангаш оон хөй адыр дазылчыгаштарындан чаа дөстер база өзүп келир. Оон бо эки шынарын ажыглап, ону тарын өстүрүп турар черлер көвүдээн. Балтий далай чоогунун чуртгарындан эгелээш, Кавказ, Тянь-Шань дагларында, Молдавияда, Украинаның Днепр болгаш Днестр хемнерде, Байкал ындында Чита облазында дээш дыка хөй черлерде тарып өстүрген чыжырганага таваржып болур.

Чыжыргананы өстүрүп сайзыралыры-биле бир дугаарында Алтайның садчылары Дөө-Алтайның шөлдеринге эгелээн. Ам ол шөл Сибирьниң садчыларының эртем шинчилел институту болуп чаартынган. Оон эгелээн, чыжыргананы өстүрбейн турар чер чок болуп бар чылар.

Чыжыргана 25—30 чыл дургузында өзүп болур үнүш. Оон иштинде хөй дүжүт үелери 7-ден 15 чылга чедир.

Сибирьниң садчыларының Алтайда эртем-шинчилел институдунда чүгле чыжыргана уксаажыдарының болгаш ону өстүрүп сайзыралдырының талазы-биле дыка хөй ажылдар кылдынган. Оон түннелинде чыжыргананың дүжүктүр сортун—улуг шөйбесимзер, кызыл өннүг каттыг кылдыр болгаш тенн эвээш, чыгдынгыр сортун өстүргеннер.

Амы үеде Алтай крайда Катунь хемнин унунда, Бурят АССР-де Селенга хем эриниңе чыжыргана өстүрер тускай ажыл-агыйлыг совхозтар ажылдап турар. Алтайның ол совхозтарында чыжыргананың дүжүдүн амдыызында хол-биле чыып, аңаа шаараш демир бистиг херектелдерни ажыглап турар. Ынчаар чыырга бир кижи хүнде 20 килограммдан ажыр чыып шыдавас, чыжыргана тенн ажылга шаптыктыг болуп турар. Ынчангаш ол берге, аар ажылды солуур машинаны Алтайның садчылары чогаадып турар.

Чыжыргана дүжүдүн хол-биле ынчалдыр чыырга, кышкы соокта сөктап, кактап турган чыгганынга дөмейлеерге, үнүшке хора чок. Кактап чыырга, оон келир чылын кат бээр сыптары кат-биле кады тоглап дүже бээр. Оон түннелинде ол сыптан дараазында чылын дүжүт алдынмас.

Чыжыргаланан эм кылыр талазы-биле Совет Эвилелинде ажылдап турар ийи завод чыл санында Тывадан чүгле 100 килограмм хире кат ап турар. Бо дээрге чоннуң чыжыргана үзүнге негелдезинин каш-да хуузу-дур. Бо байдалды элээ өжиилер арга бисте бар.

Тываның девискээринде үнүп турар чыжыргананың чаңгыс борбак кызыны деңгээ, еске уксаажыттынган сорттарга көөрде, эвээш. Кызыңы хевири борбак, өөү кызыл-сарыг. Ынчалза-даа үскүрүнүн талазы-биле еске черлерининнен үшчок улуг Тываның чыжыргана үнген девискээри Алтайнынан 3, а Бурят АССР-ниинден 12 катап хөй болуп турар. Чүгле Тес-Хемниң девискээринден чылда 300—400 тонна чыжыргана катын ап болур арга бар. Ынчангаш Тывага келир үеде чыжыргана өстүрер тускай ажыл-агыйлыг черлери болгаш витамин, чыжыргана үзүп кылыр завод турупталарына бүзүрээр апаар бис.

К. САТ,
провизор.

«ОРУС КЫШ» ДЕП ФЕСТИВАЛЬДА

Москвада «Орус кыш» деп чаңчыл болган фестиваль бооп турар. Оон киржикчилери— Москваның, Ленинградтың, эвилелдешкен республикаларның сураглыг коллективтери болгаш күүседикчилери фестивальга солун программаны белеткээн.

Улуг театрның, найысылалдың хореография училишезинiң болгаш консерваториязының кады ажылдажылгазының ачызында көрүкчүлер «Орус кыш» деп фестивальга Л. Делибтиң (Ш. Ньютерниң, А. Сен-Леонның либреттозу) кончуг эки «Коппелия» деп баледин көөрлер.

Хореография училишезинiң сургуулдары эң бичии өөреникчилерден доозукчуларга чедир балетти белеткээринге идепкей болгаш улуг сонуургал-биле киришкен. Ол балетте барык бүгү рольдарны олар ойнаарлар.

Балеттиң амгы редакциязын ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Н. Головкина, РСФСР-ниң улустуң артизи М. С. Мартиросян, РСФСР-ниң уран үүлүнүң алдарлыг ажылдаачызы А. И. Радунский олар кылган. Консультантызы — ССРЭ-ниң улустуң артизи, ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күүрүне шаңналдарының лауреады, профессор Ю. Н. Григорович. Үндезини кылдыр А. А. Горскийниң хореографиязын алган. Ол хореография аныяк күүседикчилерниң аргаларын барымдаалап кылган чаа танцы көргүзүүлери-биле байыттынган.

Балетти чурукчу В. К. Клементьев наастап кылган. Москва консерваториязының студентилериниң оркестриниң дириженру А. А. Копылов.

ЧУРУКТА: балеттен үзүндү. Сванильда— Э. Лузина.

А. КОНЬКОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛУР

Барыын-Хемчик районнуң төвү Кызыл-Мажалык суурда уруглардың музыка школазы мурнуку чылдарда бичии тар черге турда өөреникчилер эредилге программаларын чедир күүседип шыдавайн турган. Ол ышкаш школага хөгжүм херекселдери чедишпес. тускай эртемниг башкылар база эвээш турган. Ам ук школада башкылардың хөй кезин тускай эртемниг.

Уруглардың музыка школазында оолдар, уруглар улут сонуургал-биле өөренип, музыка талазы-биле тускай мергежилдерни боттарынга шингээдип ап турар апарганнар. Музыка школазында өөредилгеге херек хөгжүм херекселдери — баяннар, аккордеоннар, гитаралар, пианиолар, домралар болгаш бүдүн комплекс үрер хөгжүм оркестри бар. Уруглар баян, аккордеон, гитара, пианино, домра, чурузга класстарында өөренип турар. Ол ышкаш бо өөредилге чылында школаның эрги тулуун алгыды туткаш, ажылгалда киргеп.

Ам школада 197 кижи өөренип турар. Оларны өөредиринге тускай эртемниг 14 башкы хаара түтүнгеп. Бо өөредилге чылында школага балет студиязының болүктеринде 56 уруг өөренип эгелей берген. Чаа ажыттынган салбырда Красноярск, Кызыл хөорайларын уран үүл училищелерин чедишкиниг дооскан башкылар Елена Ондар, Валентина Куулар олар өөреникчилерге чаа-чаа танцыларны болгаш тыва танцыларны биллилин-биле өөредип турарлар. Бо мергежилге өөреникчилер Айлана Хөөт-оол, Чодураа Доржу, Лидия Хомушку, Чечен Монгуш олар тура-сорук тут өөреникчилер деп санады бергеннер. Чурузга башкылы Нарын-оол Хертек өөреникчилерге Тываның бойдус байлактарын таныштырып, көдээ ажыл-агыйга хамаарышкан темалыг кичээлдерни эрттирип, 15 өөреникчини чурук чуруурунга өөредип турары солун. Школада бодунуң башкы ажылынга болгаш хөй-ниитиниң ажылдарынга идепкейлиг киржин турарларга өөредилге эргелекчизи Б. Таралдо, башкылар А. Сарыглар, Т. Жукова, Е. Ондар оларны хамаарыштырып болур.

Келир чылын школаның материалдыг базазы улам экижиир. Ол бүгү уруглардың улам сорук киирип турар.

С. ТАВА-САМБУ.

БҮЗҮРЕЛДИГ ТИИЛЕЛГЕ

БОНН (СЭТА-ның корр.) Инцелге январь чедиде совет конькичилер улуг тиилелгеге чедип алгоннар. 500 метрге чарышка дөрт совет спортсменнер: Любовь Садчикова, Вера Краснова, Валентина Головенькина, Татьяна Аверина олар бүзүрелдиг маңнаан, кымга-даа ашытырбаанчар. Эр кижилерден ол-ла дистанцилга база-ла бистиң ооларбыс Е. Куликов, А. Меденников, В. Муратов, А. Корнилов, А. Маликов олар бирден беш дугаар черлерни кымга-даа бербаннер.

1000 метрге чарышка база-ла совет конькичилер чедишкиниг болганнар. Бо дистанцилга Головенькина бирги черни алган. Оон соонда Степанькина, Садчикова олар ыңырты келгеннер.

Ниити сан-биле алырга, Инцелде бооп турар чурттар арасының маргылдазының баштайгы хүнүнде бирги черде Садчикова биле Куликов чоруп, түс-түзүнде—1.21, 67 болгаш 80,795 санныг чоруп турар.

ЛЕВ ТОЛСТОЙНУҢ ЮБИЛЕЙИНГЕ

Бо чылдың сентябрьда улуг орус чогаалчы Л. Н. Толстойдуң төрүттүнген хүнүнден бээр 150 чыл болур.

Ол хүн-биле холбашкан хемчегларни белеткеп эрттирер талазы-биле Бүгү-эвилелдин юбилей комитедин тургускан. Оон составында—сураглыг хей-ниитин ажылдакчылары, чогаалчылар, культураның, эртемнiн төлөлекчилери, журналистер бар. Комитетти ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелинiн баштаар черинiн бирги секретарь Г. М. Марков баштаан.

Юбилейге холбаштыр Москвага байырлыг хурал эрттирер. Л. Н. Толстойнуң чогаалчы ажыл-чорудулгазының дугайында Бүгү-эвилелдiн эртем конференциязы болур.

Л. Н. Толстойнуң чогаалдарындан тургускан шиилерни болгаш фильмнерни театрлар сценаларынга, киноэлдар экраннарынга калбаа-биле көргүзер. Номчукчулар улуг чогаалчының, оон литературлуг ажылының дугайында номирлны алыр.

(СЭТА).

АГААР

Кызылдың агаар станциязының дыңнатканың өзүгаар алырга, бүгүн республикага болгаш Кызылга эртен тумаанап, быскан хар чаар. Барык тук угланышкынныг хаттын дүргени секундада 3—7 метр, барыын районнарга 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы барыын районнарга 14—19, өскелеринге 28—33. Кызылга 29—31 градус соок болур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 10-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—«Ye». Информастыг программа.
10.35—Эртенги гимнастика.
10.50—«Мюнхаузениниң ужуралдары». Хей сериялыг мультфильм. 3-кү болгаш 4-кү серилер.
11.10—«Уруглардың уран үүлү». Уруглардың бот-тывыңгыр уран үүл коллективинiң концерти.
11.35—«Моңге кыйгы». Хей сериялыг телефильм. 2-ги серилер— «Дан адар мурнуу чарыында дүн».
12.45—«Кино аян-чоруктарының клуву». Журналист О. Г. Игнатьев эрттирер.
13.45—16.00—Чаңсар.
16.00—Социалистиг чурттарның документалдыг фильмнерiнiң программазы.
16.55—«Төрөөн бойдус».
17.15—М. Твен. «Том Сойерниң ужуралдары».
17.45—«Спортчу класс».
18.28—Уругларга фильм. «Калле-Сыщиктiң ужуралдары». Телефильм. 2-ги серия.
19.30—Телемедээлер.
19.45—«Кижи болгаш хоойлу».

КЫЗЫЛДАН

20.15—Телемедээлер.
20.30—Телемедээлер (орус дылда).
20.40—Чаргалдар.

МОСКВАДАН

20.45—«Магниттиң сорулазы». 1-ги дамчыдылга. Политиктиг тайылбырлакчы В. П. Бекетов чорудар.
21.15—«Моңге ыйгы». Хей сериялыг телефильм. 3-кү серия — «Сээн идегелиг чудел?».
23.30—«Ye». Информастыг программа.
23.00—Ең шыырак фигуристерниң Бүгү-эвилел маргылдаазы. Спортчу таңцылар. Одессадан дамчыдылга.
00.00—00.55—С. Есенин —«Анна Снегина». Артист Е. Золотухин күүседир. Түннелинде — телемедээлер.

ИШКИ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

18.30—«Хей-ниитиң амыдыралының экраны». Дамчыдылга.
19.00—«Флуераш». Фильм-концерт.
19.30—«Азия дишпиң төвүнде». Дамчыдылга.
20.00—«Хүннүң-не маадырлыг чорук».

МОСКВАДАН

20.15—Төн телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң электромузыка хереклерiнiнiң ансамблиниң РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Мешериниң удуртулгазы-биле концерти.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ЯНВАРЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: № 47 мультфильм чыындызы 10.00, «Чүгле ийилээ» 11.20, 13.05, 16.45, 18.30 «Рудин» 15.00, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ава» 9.15, 12.20, 15.25, «Адыр, сеин шиме!» 11.00, 14.05, «Алдын кур» 17.25, 19.15, 21.05 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хан төрел алышкылар» (ГДР) 15.00, 16.50 18.40 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чочак-тараада даңгына» 11.00, 13.00, «Алдын быжаа» 14.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ХООЙЛУ ЕЗУГААР КӨӨР

Совет өг-бүлеин кудуп, адаае болуру—амгы бистиң үевисте аас-кежик-даа, харыысалгалыг-даа. Оон-биле кады шинтилелдiң эге үүү болур совет өг-бүле күүрүнеңи камгалыында турарын ССРЭ-ниң чаа Конституциязының 53 үүлүнде айытканы, ону боттандырының магадылаларын тодаргадын бижээн.

Өг-бүленiн күүрүне бодунуң камгалалынга ан, оларның чаа-кежиктiг, баш-шыдалдыг амыдыраа-чүрттаарынга бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербишаан, ада-иелерниң уруглар кижизидилгезинге харыысалгазын амгы Үндезин Хоойлуда улам бедидип турар. Конституцияның 66 үүлүнде **«ССРЭ хамаатылары уруглар кижизидилгезиниң дугайында сагыш салыр, оларны шинтилеге ажыктыг күшажылга белеткээр, социалистиг шинтилелдiг төлептiг кежигүннери кылдыр өстүрер хүлээлгелиг»** деп айтып турар.

Коммунистиг партияның, Совет күүрүнiнiң өг-бүле, уруглар дугайында кайгамчык сагыш салыышкынын, уругларын кижизидер дугайында Конституцияда айытканы хүндүлүг хүлээлгезин «үттүптар» ийикие, шуут херекке албас ийи-чаңгыс кижилерниң бистиң арагыста ам-даа бар болганы-биле, ооң-биле кады шинтилелдiң эге үүү болур совет өг-бүле күүрүнеңи камгалыында турарын ССРЭ-ниң чаа Конституциязының 53 үүлүнде айытканы, ону боттандырының магадылаларын тодаргадын бижээн.

Өг-бүленiн күүрүне бодунуң камгалалынга ан, оларның чаа-кежиктiг, баш-шыдалдыг амыдыраа-чүрттаарынга бүгү таарымчалыг байдалдарны тургузуп бербишаан, ада-иелерниң уруглар кижизидилгезинге харыысалгазын амгы Үндезин Хоойлуда улам бедидип турар. Конституцияның 66 үүлүнде **«ССРЭ хамаатылары уруглар кижизидилгезиниң дугайында сагыш салыр, оларны шинтилеге ажыктыг күшажылга белеткээр, социалистиг шинтилелдiг төлептiг кежигүннери кылдыр өстүрер хүлээлгелиг»** деп айтып турар.

Коммунистиг партияның, Совет күүрүнiнiң өг-бүле, уруглар дугайында кайгамчык сагыш салыышкынын, уругларын кижизидер дугайында Конституцияда айытканы хүндүлүг хүлээлгезин «үттүптар» ийикие, шуут херекке албас ийи-чаңгыс кижилерниң бистиң арагыста ам-даа бар болганы-биле, ооң-биле кады шинтилелдiң эге үүү болур совет өг-бүле күүрүнеңи камгалыында турарын ССРЭ-ниң чаа Конституциязының 53 үүлүнде айытканы, ону боттандырының магадылаларын тодаргадын бижээн.

Эрзин хөөн. Советтiң, суурдуң хей-ниити организацияларының талалыдын оон бодунга, өг-бүлезинге, уруг-дарыңга дузалаар дээш дыка-ла кылыткан. Черле ынчаш бистiң суурдуң хей-ниити организациялары чоннуң өөредилге, кижизидилгезинче кичээнгей салып, агитквартираларны дамчыштыр лекция, беседаларны организастап, чоннуң хуралдарын эрттирип, өөредилгеже хаара тудун турар. Ажылдаваа, арага-дарыже хандыыр кижилерни кодээ Совет хереекеннер чөвүдели, оске-даа хей-ниити организациялары хайгааралга ап, оларның тус-тузу-биле чугаалажып, чогуур хемчегларни эн турар.

Хангайга ындыг байдал, корун-сугум, уруглар «кижизидилгези дээш ыңгыы пегелдер таарышааны-ла ол боор. Вера Хангай чаш уругларын эдазы-биле кады каапкаш, кайнаар-даа барган уг-шин билдинмейн. 1972 чылда хенертен чиде берген. Өг-бүленiң эр ээзи Шимек-Хара Хангай уруглары-биле чаасканан артса-даа, ажы-төлүн эзырап берген.

Эрзин хөөн Советтiң, суурдуң хей-ниити организациялары чоннуң өөредилге, кижизидилгезин даа ыңгыы пегелдер таарышаанда-ла ол боор. Вера Хангай чаш уругларын эдазы-биле кады каапкаш, кайнаар-даа барган уг-шин билдинмейн. 1972 чылда хенертен чиде берген. Өг-бүленiң эр ээзи Шимек-Хара Хангай уруглары-биле чаасканан артса-даа, ажы-төлүн эзырап берген.

Ынчалза-даа оон «хоочузу» катап хеделип, чее-холазы көстүп берген.

1973 чылдың сентябрь 13-те Вера Хангай чурттан олурган бажыңынын эргиниң арта баскаш, үш уругларын база-ла ашаанның төөлөлинге арттырып каап, «баскан кан, баргаш уу-даа» тывылбайн баргаан. Соолунде ашаа сураглап торааш, тып чеде бээрге, Ханды районнуң Балгазын суурда бир кижи-биле «өглеп» шаап алган олурган. Иезин үргүлүү каапкаш, чорун турарындан Хангайларның уругларының өөредилгези, кижизидилгезi баксыраан. Амгы үеде олардың адазы уругларының сагыш-чолун шинтирлээринде дуза коргүзерин кодээ Советтен, административтиг органнардан дилеп турар.

В. Т. Хангай—төлеп чок кижилерниң бирээзи. Уругларынче бичии-даа сагыш салып көрбээн. Хей-ниитiнiң чагыг-сургаалын херекке албаан. Ол ам бо удазы-биле дорт катап «өглеппiн» турары ол. Оон ужуп школачы уруглары база будалып эгелээн. Эрзин школаның сески класында өөренип турган уруу Роза Ховалыг дөртү класска өөренiп турган дуннаазы Салбаккай Хангайны эдертип алгаш, өөредилгезiн ара каттаан, аваын дилеп чорупкан боон турар. Ийги класста өөренiп турар Ромель Хангай ачазының чанында артса-даа, угбаларын, аваын чоктап, чаасканнырлай болгаш өскүүсүреп калган чорун турар.

Ниитилел мунунга не хүлээлгезiн күүсетпес Вера Хангай ышкаш төлеп чок кижилерниң аажы-чаңын, өг-бүлезинге, уруг-дарыңга хамаарылгазын хоойлу өзугаар көөрү артканы деп бодаар мен. В. Хангайның ам чурттан турары Балгазын кодээ Советтiң күүсекому бо херекти холга алгаш хоойлу-дүрүм хайгаараар органнарны дамчыштыр дарый шинтирлээр боор дээрзинге идеген турар бис.

Т. СААЯ.

Эрзин кодээ Совет күүсекомунуң даргазы.

Мораль темазынга

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: индекс 667000

ызыл, Шетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орааткыларының 2-35-24, 2-31-75, ропаганда киллизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-22-35, партийжи амыдырал киллизиниң 2-37-13, ультура киллизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетпүр киллизиниң 2-22-64, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация база эвет тургузуг киллистериниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалт ерааның 2-12-45, солун келбейи барганда 3-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17531. Чагыг № 41.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымының талазы-биле өргелелиниң типографиязы (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1).

ТС—00404.